

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Marie Kuželová

Od ohnivé vody k tekutému chlebu

aneb

Alkohol v současné české próze

From firewater to liquid bread: Alcohol in contemporary Czech prose

Poděkování

Děkuji vedoucí Mgr. Blance Činátlové, Ph.D. za cenné odborné rady a vstřícnost během vypracovávání bakalářské práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 26. července 2022

Marie Kuželová

Klíčová slova

alkohol, próza, narativ, skaz, současná literatura, mluvený jazyk

Keywords

alcohol, prose, narrative, skaz, contemporary literature, spoken language

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá naratologickou analýzou pěti současných českých prozaických děl krátkého až středně dlouhého charakteru významně pracujících s motivem alkoholu. Věnuje se textům, případně textům ze souborů: *Prázdniny* (Jan Balabán), *O rodičích a dětech* (Emil Hakl), *Jako pes* (Filip Topol), *Pálenka* (Matěj Hořava) a *Tisíce plošin* (Sylva Fischerová). V ohledu zkoumaných kategorií se inspiroje teorií skazového vyprávění Borise Ejchenbauma, kterou krátce charakterizuje. Práce zohledňuje jazykovou stránku s ohledem na blízkost mluvené řeči a popisuje funkci motivu alkoholu z hlediska vypravěče, časoprostoru a postav.

Abstract

This bachelor thesis deals with the narratological analysis of five contemporary Czech prose works of short to medium length that significantly involve the motif of alcohol. The thesis focuses on texts, or texts from the collections: *Prázdniny* (Jan Balabán), *O rodičích a dětech* (Emil Hakl), *Jako pes* (Filip Topol), *Pálenka* (Matěj Hořava), and *Tisíce plošin* (Sylva Fischerová). In terms of the studied categories, it is inspired by Boris Eichenbaum's theory of skaz narrative, which is briefly characterized in it. The thesis considers the linguistic aspect with regard to the proximity of spoken language and describes the function of the alcohol motif in terms of the narrator, chronotope and characters.

Obsah

1	Úvod	7
2	Prázdniny	11
	2.1 <i>Proměny</i>	11
	2.2 <i>Armagedon</i>	14
	2.3 <i>Highlander</i>	16
3	O rodičích a dětech	19
4	Jako pes	25
	4.1 <i>Na zdraví</i>	25
5	Pálenka: Prózy z Banátu	31
6	Tisíce plošin	36
	6.1 <i>Antonínská pouť</i>	36
7	Závěr	40
8	Seznam použité literatury	46
	8.1 <i>Primární literatura</i>	46
	8.2 <i>Sekundární literatura</i>	46

1 Úvod

*Alkohol podávaný v malých dávkách neškodí v jakémkoliv množství.*¹

Název této práce obsahuje dvě ustálená metaforická pojmenování motivu, kterým se zde zabýváme. Zatímco druhé pojmenování evokuje zlatavé obilné klasy a čerstvou chladnou vodu, které mají chléb i pivo na svém počátku (nehledě na to, že chléb může stát na počátku výroby piva a naopak), část první představuje oxymoron spojující dva základní protichůdné elementy, oheň a vodu. Koncentrace alkoholu obsaženého v pálenice nejenom způsobuje pálivý pocit na jazyku, ale obdařuje ji schopností skutečně hořet. Gaston Bachelard napsal ve své *Psychoanalýze ohně*, že „Pálenka je ze všech látek na světě nejbližší ohni.“² Tuto úvahu můžeme minimálně na jazykové rovině podpořit příkladem příznakového slovesa nítiti, jehož význam dle *Slovníku spisovného jazyka českého* nepojímá pouze zapalovat, ale také rozněcovat. Tuto schopnost připisujeme také alkoholu, který mimo jiné vyvolává či podporuje diskuse, přátelství, city, vášně, různé psychické stavy a v neposlední řadě také tvorbu uměleckých děl. Bachelard ovšem zachází ještě dále: „Mylně se domýšlíme, že alkohol duševní schopnosti pouze podněcuje. On tyto schopnosti opravdu tvoří. Přivtěluje se, abych tak řekl, k tomu, co v člověku usilovně hledá výraz. Alkohol je zcela neklamně činitel jazykový. Obohacuje slovník a uvolňuje syntax.“³ Tím se dostáváme od otázky, co alkohol způsobuje, k tomu, jak konkrétně se projevuje. Poslední zmínka v citaci nás vede blíže k mluvené podobě textů, jejíž odraz v literatuře nalezneme.

Inspiraci jsme našli v Ejchenbaumově teorii skazu, která se zabývá specifickou narativní formou, jejíž kořeny najdeme v ruském folkloru. Povaha skazového vyprávění se vymezuje snahou vzdálit se „knižní“ podobě textů reprezentovanou především vybroušeným a uceleným románem 19. století a vnést do díla autenticitu a bezprostřednost spojovanou s mluveným projevem. S tím souvisí také jeho obvyklé spojení s kratšími prozaickými útvary. Součástí narativu vnímáme také snahu přesvědčit adresáta o realističnosti prostřednictvím sebe prezentace jako např. nalezeného rukopisu. Teorie akcentuje, že ústní formě a jejím zvukovým kvalitám se lze přiblížit prakticky na všech jazykových rovinách od výběru lexika

¹ Limonádový Joe aneb Koňská opera [film], režie Oldřich Lipský, scénář Jirí Brdečka, prem. 16. 10. 1964.

² BACHELARD, Gaston: *Psychoanalýza ohně*, přel. J. Hamzová a J. Pelán, Praha: Mladá fronta, 1994, s. 91.

³ Tamtéž, s. 95.

po organizaci a strukturu textu.⁴ Josef Hrabák vymezil skaz konkrétně jazykovými znaky: „Syžet je zde stylizován po výrazové stránce jako živý (,vyprávěný‘) jazykový projev, vyprávěč však není prezentován jako postava totožná s autorem. Pro skaz jsou charakteristické prostředky mluveného jazyka, a to stejně z hlediska syntaktického jako z hlediska slovního výběru.“⁵ Prostředky se mohou kombinovat a některé texty nesou pouze omezené rysy skazovitosti. Výsledek tvoří umělecký text, ve kterém lze identifikovat konkrétní strategie a způsoby použité za účelem dosažení daného efektu. Důraz je kladen především na roli vyprávěče, který do narativu přináší svůj osobitý styl a subjektivizaci narativního světa. Pohled a zkušenost vyprávěče mohou záměrně konfrontovat zkušenost čtenáře, mohou být neúplné a nespolehlivé. Nejedná se tedy o pouhou gramatickou formu 1. osoby, se kterou je někdy skaz zaměňován, ale komplexní zásah do podoby textu.⁶ Tato forma se dostala do popředí zájmu ruského literárního teoretika již před více než sto lety a dodnes, či možná právě dnes, poskytuje plodné podněty pro analýzu textů.

Abychom zjistili, jak s motivem alkoholu v současnosti prozaické texty pracují, zvolili jsme pět textů kratšího rozsahu a podrobili je narativní analýze. Vybrali jsme texty, případně texty ze souborů: *Prázdniny* (Jan Balabán), *O rodičích a dětech* (Emil Hakl), *Jako pes* (Filip Topol), *Pálenka* (Matěj Hořava) a *Tisíce plošin* (Sylva Fischerová). Jsme si vědomi, že tento výběr neobsahuje veškeré relevantní texty, nicméně naším cílem je na vybraném různorodém vzorku představit konkrétní příklady, nikoliv postihnout problematiku v celém rozsahu. Text členíme do kapitol řazených chronologicky dle prvního knižního vydání textů a zakončujeme porovnáním a shrnutím zjištěných poznatků. Kapitoly obsahují narativní analýzu jednotlivých děl se zaměřením na kategorie vyprávěče, narativního časoprostoru, postav, strukturu textu a jazykovou rovinu.

Strukturu textu popisujeme z hlediska jejího grafického a kompozičního uspořádání. Grafické značení a strukturace zásadně ovlivňují procesy čtení a interpretace, proto si všímáme odchylek od ustálených forem, popisujeme jejich působení v narativu a případné spojení s funkcí alkoholu. V analýze reflektujeme také případné obrazové doplnění textů. Kompoziční skladbu narativu akcentujeme v míře nezbytné pro obecnou analýzu.

⁴ KOSÁKOVÁ, Hana: Ejchenbaumovo vymezení skazu. Základní obrys pojmu a problematiky, in táž: Podoby skazu. K jedné linii moderní prozaické tvorby, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2019, s. 17–32.

⁵ HRABÁK, Josef: Poetika, Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 261–262.

⁶ HOLÝ, Jiří: Skaz a hospodská historka, in V. Svatoň – A. Housková – O. Král (eds.): Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II, Pardubice: Marie Mlejnková, 1999, s. 121–132.

Charakter vyprávění určuje ve velké míře rovina stylistická, proto s přihlédnutím k výše popsané narativní formě do analýzy zahrnujeme popis příznakových prostředků mluvené řeči, které se týkají sledovaného motivu. Určujeme použitou formu jazyka a zabýváme se také lexikem. Částečný jazykový rozbor odkrývá možnosti interpretace textu a povahu a postoje postav.

Vypravěče vnímáme ve shodě s naratologickou praxí jako mluvčího narativní výpovědi, který je nutně součástí textu a nelze ho ztotožňovat s jeho autorem. Dle různých teorií lze tuto entitu zkoumat z několika hledisek.⁷ Podstatnou se pro nás v rámci této práce stává především jeho účast v příběhu a míra subjektivity, kterou do narativu vnáší. Na formální rovině se zabýváme využitou gramatickou formou, která ovlivňuje vyprávění v jeho celku a má schopnost společně s dalšími prvky indikovat danou úroveň subjektivnosti. Dalším parametrem je hledisko úhlu pohledu, tedy jakými možnostmi vypravěč vzhledem k informacím o fikčním světě disponuje a jakou v něm hraje roli.⁸ Vzhledem k častému ztotožnění vypravěče s postavou si všímáme také působení na jeho chování a jiných vnějších projevů, u kterých se domníváme, že je alkohol může ovlivňovat. Pohlížíme na manifestace a deklarační vztahu k alkoholu a změn podmíněných jeho přítomností, či naopak absencí.

V oblasti narativního prostoru se zaměřujeme na konkrétní prostorové rámce, tj. „bezprostřední okolí skutečných událostí“, zasazení, tj. „všeobecné socio-historicko-geografické okolní prostředí, ve kterém se děj odehrává“⁹ a pohyb charakteristiky odehrávající se na ose fiktivnost–realističnost narativního prostoru. Domníváme se, že narativní prostor potenciálně silně ovlivňuje motiv alkoholu, jeho obraz a funkci v narativu. Uvedeme-li například prostorový rámec „hospoda“, předjímáme tím vzhledem k povaze dané lokace požívání alkoholu. O vlivu zasazení svědčí dle našeho názoru např. i zavedený příměr „pít jako Dán“. Zkoumáme propojení motivu s konkrétními vlastnostmi prostoru. Míru jeho fiktivnosti posuzujeme v souvislosti se snahou vytvořit prostředí autentické, tedy obecně řečeno takové, které vyvolává dojem, že se blíží světu reálnému. Vycházíme z premisy, že: „Základem mimetické, zobrazovací reference je představa určitého objektu či jevu, známého, tušeného nebo potenciálně umístitelného, byť dosud neuvědomovaného, v oblasti aktuálního světa.“¹⁰

⁷ HRABAL, Jiří: Vypravěč, in T. Kubiček – J. Hrabal – P. A. Bílek: *Naratologie. Strukturální analýza vyprávění*, Praha: Dauphin, 2013, s. 124–148.

⁸ HOLÝ, Jiří: Subjektivizované vyprávění v er-formě, in *Česká literatura* 49, 2001, č. 3, s. 227–242.

⁹ RYANOVÁ, Marie-Laure: *Narativní prostor* [online], in *Aluze* 3, 2010, s. 39.

¹⁰ BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace. K modernímu prozaickému textu*, ed. M. Červenka, Brno: Host, 2003, s. 187.

Sledujeme způsoby a prostředky využité v textu a jejich funkci ve vztahu k náležitému čtení. Časové zakotvení příběhu považujeme za součást prostorového rámce.

Postavy zkoumáme z hlediska jejich vnějších a vnitřních znaků. Předpokládáme vliv alkoholu na změny těchto znaků, které se projeví na jejich prezentovaném myšlení, projevech, promluvách a akcích. Sledujeme, jak alkohol působí na vztahy mezi postavami, zda je podněcuje, ukončuje, či jinak ovlivňuje.

Kromě podnětnosti skazové teorie a produktivnosti narativní analýzy nás motivuje, že tvorba „s obsahem alkoholu“ se dlouhodobě těší pozornosti veřejnosti, autorů i literárních teoretiků, což dosvědčují např. současná popularizační publikace *Pijácká čítanka* nebo nově přeložené *Stručné dejiny opitosti*.¹¹

Metodologii a terminologii přebíráme především z publikací *Naratologie: Strukturální analýza vyprávění a Narativní způsoby v české literatuře* (viz Seznam použité literatury).

¹¹ KOPÁČ, Radim, Jakub ŠOFAR a Jan NEJEDLÝ: *Pijácká čítanka*. Alkohol a jeho konzumace slovem i obrazem, Praha: Slovart, 2018, 247 s.
FORSYTH, Mark: *Stručné dejiny opitosti*, přel. I. Krekáňová, Bratislava: Mamaš, 2022, 232 s.

2 Prázdniny

Útlý povídkový soubor *Prázdniny* z roku 1998 je v pořadí třetí publikací Jana Balabána¹² a považujeme ho za jedno z jeho vrcholných děl. Sestává ze šestnácti krátkých próz opatřených názvem, které rozsahem většinou nepřesáhnou čtyři strany a volně na sebe navazují. Vycházíme ze třetího nezměněného vydání otištěného v prvním svazku souboru prozaického díla Jana Balabána v nakladatelství Host. Text sbírky spojují nejen motivy, ale také postavy, které vystupují ve více povídkách v různých pozicích a zároveň mezi sebou mívají vztah. Balabán využívá narativní techniku založenou na krátkých větách s jednoduchou syntaxí ve formě polopřímé řeči. Zvolená forma polopřímé řeči vlastní moderní literatuře se vyznačuje typickým tvarem 3. osoby, který označujeme za subjektivní er-formu, a préteritním tvarem sloves. Polopřímá řeč se pohybuje na škále mezi objektivitou, naznačenou právě formálně, a subjektivností, danou částečným převzetím rysů přímé řeči postavy a vnitřního monologu.¹³ V rámci jednotlivých povídek nedochází ke střídání hledisek mezi postavami. Krátkost vět a samotných povídek umocňuje fragmentarizaci vyprávění. Jedná se o jakési reprezentativní výstřižky fikčního světa. Nepřítomnost pointy a absence vývoje činí z předmětu vyprávění pouze úseky a detaily, které se tak stávají podstatnými.¹⁴ Typickým rysem narativu je omezení vlastního popisu charakteru a zevnějšku postav. Jemné vykreslení funguje skrze detaily, které dohromady zprostředkují plastickou a živoucí postavu. Tematicky se sbírka zabývá obyčejnými lidmi a okamžiky života. Dále se věnujeme několika vybraným povídkám ze souboru.

2.1 Proměny

Krátká povídka zachycující pád a částečnou rekonstrukci života doktora Satinského. Názvem naznačené proměny zde ilustrují širokou paletu životních změn sahající od vzhledu, bydliště, partnerky a práce, až po životní styl. Na necelých čtyř stranách nalezneme obrysy životního

¹² Jan Balabán (* 21. 1. 1961, † 23. 4. 2010), jeden z nejvýraznějších prozaiků druhé poloviny 90. let, se živil jako překladatel a prostřednictvím publicistiky se angažoval také ve výtvarném umění. Za jeho primární útvar považujeme krátkou povídku. Místně zakotvil v Ostravě, kde žil, a v Olomouci, kde studoval na univerzitě. Jeho tvorba spjatá se specifickou poetikou prázdnoty a tísnivosti života se zaměřuje obvykle na individuální tragičnost a určité momenty života hrdinů. Pod touto tragičností se ovšem skrývají všední životní osudy: rozvody, závislosti, komplikované rodinné a partnerské vztahy atd., podávané bez patosu. Balabán si prošel zkušeností s nadměrnou konzumací alkoholu, která je leitmotivem jeho próz. Autor pochází z praktikující křesťanské rodiny, jeho dědeček byl dokonce evangelickým knězem, a on sám věřil v Boha. Motiv víry se také často objevuje v jeho dílech.

SUCHÁ, Karolína: Jan Balabán [online], in spisovatele.upol.cz, Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky, 17. 3. 2013, [cit. 16. 6. 2022]. Dostupné z: <https://spisovatele.upol.cz/jan-balaban/>

¹³ DOLEŽEL, Lubomír: Subjektivní Er-forma, in týž: Narativní způsoby v české literatuře [e-kniha], Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014, s. 43–44.

¹⁴ KUBÍČEK, Tomáš: Jan Balabán: Prázdniny, in P. Hruška a kol (eds.): V souřadnicích volnosti. Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích, Praha: Academia, 2008, s. 473–478.

příběhu zahrnujícího rozpad manželství a kariéry, přerušení vztahů s malým synem a vztahy nové. Povídka končí tajemně: doktor Satinský se chystá na cestu neznámo kam.

„Doktor Satinský se rozhodl, že bude žít jinak. Doposud žil jako zvíře.“¹⁵ Příběh obsažený v citaci se vztahuje k přejídání a nadměrné konzumaci alkoholu. Použití tohoto výrazu je záležitostí typicky mluvených projevů, což kontrastuje s povětšinou spisovným jazykem, který ovšem doplňují zhrubělé výrazy. Souvislost opilectví s názvy zvířat se v jazyce odráží např. v označení opilosti jako opice či opičky a ve slově kocovina, ve významu nelibý stav po požití alkoholu. Povídka pracuje s polopřímou řečí a s typickými úspornými a údernými větnými celky. Dialog zcela potlačuje a nevyskytuje se zde ani graficky značená přímá řeč. Text, který bychom označili za přímou řeč především kvůli uvozovací větě se slovesem říct následovaným dvojtečkou, neznačí žádné další interpunkční znaménko. Celá narativní promluva tak působí více plynule, ale zároveň narušuje konvence, které jsou v jiných textech sbírky dodržovány. Další texty považujeme za relevantní pro srovnání s ohledem na propojenost celé sbírky (viz výše), kde se dále objevuje i postava doktora Satinského. Vynechání značení přímé řeči potlačuje vlastní promluvy postav a posiluje hlas vypravěče. Subjektivnost se zde projevuje hlavně hodnotícími přívlastky, příznakovými slovesy a subjektivní modalitou. Vypravěče zde považujeme za vševědoucího a silně subjektivizovaného, navázaného na hlavní postavu. Těžko můžeme rozhodnout, zda promluva obsahuje komentář vypravěče, či je přepisem myšlenek hrdiny. V souvětí „Možná že Bůh, ve kterého nevěřil, jej za to potrestal.“¹⁶ můžeme považovat hlavní větu za myšlenku hrdiny, doplněnou informací od vypravěče, ale stejně tak se může jednat o poznámku čistě vypravěčovu, což znesnadňuje hodnocení postavy.

Text obsahuje množství básnických prvků, především metafor, a to jak obvyklých, tak netradičních. Metafory podávají prostřednictvím ustálených významů více informací na menším prostoru, podporují jazykovou ekonomii a aktualizují text. Pokud je doktor Satinský „otcem projektu dítěte ze zkumavky“, můžeme z toho usuzovat daleko více než např. z konstatování, že se zúčastnil výzkumu umělého oplodnění. Zároveň je v tomto kontextu slovo „otec“ více konfrontováno s původním významem a dochází ke hře se slovy. Pro pochopení netradiční metafory, např. „barmanka s čokoládovou náplní“, je třeba vyvinout o něco větší úsilí, přičemž působí překvapivě a nejednoznačně. V textu figurují i množiny detailů na místě charakteristiky postavy. „Vrátil matce byt a nastěhoval se do garsonky v paneláku na sídlišti.

¹⁵ BALABÁN, Jan: Proměny, in týž: Povídky, ed. P. Hruška, Brno: Host, 2010, s. 94.

¹⁶ Tamtéž s. 94.

Strhal nevkusné tapety a natřel zdi na bílo. Koupil si lampu na psací stůl. Důsledně zdravil sousedy a umýval schody.¹⁷ Ukázka předvádí změnu k lepšímu pomocí konkrétního chování, které se zdá obecně přijatelné, čímž ovšem dokresluje proměnu v celém jejím rozsahu. Samotný detail zde není podstatný, nýbrž hraje pouze roli ukazatele na určitou vlastnost původce.

V rámci sbírky se s postavou doktora Satinského setkáváme poprvé. Dozvídáme se mnoho o jeho životě, ale nikoliv o jeho podobě, např. jeho křestní jméno se dozvídáme až v polovině sbírky, přestože jde o jednu z jejích nejvytíženějších postav. Zvláštní pozornost je věnována pouze jeho tělesné váze a oblečení. Změna tělesné váhy je velmi výrazná, ilustruje rozsah celé proměny a zapadá do jejího celku. V práci u zedníků nosí montérky, které při návratu domů svléká ve sklepě a do bytu chodí ve svetru a teplákových kalhotách, které zřejmě nosí běžně. Zanechání pracovního oblečení ve sklepě nepřímo zdůrazňuje stud, který postava cítí kvůli této práci. Sklep vnímáme prostorově pod úrovní země, což můžeme přenést na nízký status vykonávané práce. Kontrast bílého pláště, který pocítíme za oslovením doktor, a pracovního oblečení dělníků působí úpadkově. Stejný kontrast vysokého a nízkého představuje myšlenkový a fyzický stav doktora, který opilý sedí či leží na zemi před prázdnou lednicí a přemýšlí o filozofických otázkách. Nechut', až odpor vyvolávající fyzický stav doplňuje bezvýchodné, ale svým způsobem vznesené bloumání tajemstvími vesmíru a života. Všimněme si opět nízkého položení v rámci prostoru, ve kterém se nachází postava, a výšek, ve kterých se pohybují její myšlenky a pohled: „Složil se na podlahu a zíral na strop.“¹⁸ Míst, na kterých se hlavní hrdina oddává konzumaci alkoholu, poznáváme více: hospoda, bar a především domácnost. S motivem je spojena také jedna z příčin jeho pádu, vyzývavá barmanka. Alkohol slouží jako prostředek k navázání sexuálního kontaktu a zdoání překážek ve druhém navázaném vztahu: „Jednou se spolu vyspali, ale nebylo to dobré. Doktor Satinský smrděl potem, a tak museli pít hodně vodky, a pak to byl spíš zápas dvou slepců.“¹⁹

Slovní zásoba a myšlenky hlavního hrdiny, který je ohniskem subjektivizovaného vyprávění, ukazují jeho povahu a značnou inteligenci, kterou nenarušuje ani opilecký stav. Příznačné pití o samotě provází zmíněné filozofické úvahy. Sama postava během nich zůstává pasivní a tichá, rozebíhá se pouze její myšlení, až se zdá, že alkohol působí tlumivě, ovšem pouze na tělo hrdiny. Napovídá tomu i stav po změně, který je charakteristický právě akcí.

¹⁷ Tamtéž, s. 96.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž s. 95.

Přestože zachycenou změnu bychom obecně považovali za pozitivní, v textu vyznívá opačně. „Cítil se hubený a vysílený vši tou abstinencí, ubitý vším tím dobrým, co na sobě napáchal.“²⁰ Jazykově dochází k aktualizaci slovesa napáchat, které se ve svém původním významu vztahuje k protikladné činnosti, tj. k tvorbě škod. Oproti všem konvencím označuje za napáchanou škodu proměnu v důstojnější lidskou bytost. Tato metamorfóza vyděsí a odežene i doktorovu novou přítelkyni Taťánu. Dochází ke zklamání sice neformulovaných, leč přítomných očekávání a konec nepřináší rozuzlení, ale počátek nové cesty.

2.2 *Armagedon*

Povídka se podobně jako předchozí věnuje životnímu příběhu jedné postavy jménem Štěpán Jeřáb. Jeho osudy sledujeme od doby před narozením skrze shrnutí milostného života jeho matky až do období krátce po její smrti. Můžeme zde identifikovat silné prvky determinace, motivy pokřivené víry, alkoholu, smrti a sexuality. Akcentování rodinného stavu značí snahu zachytit specifické, nikoliv však vzácné sociální prostředí. Armagedonem, v bibli místem poslední bitvy,²¹ se zde stává nečekaně rodinný domek, ve kterém dojde k neštěstí. Povídka se vyznačuje výše popsanou narativní formou polopřímé řeči a zřídka se v ní objevuje řeč přímá. Dialogy jsou minimální, vymezené dvojicí otázka a odpověď. Spisovnou češtinu doprovází banální, až dětskou řeč připomínající přirovnání a nenápadité přívlastky značící nízkou jazykovou úroveň hlavního hrdiny a podporující stereotypický obraz vlastností člověka z dané sociální vrstvy.

Povídku uvádí zdánlivě nevinný idylický obrázek vřelého domku s kouřícím komínem, ke kterému v třesuté zimě přilétá vrána, aby se ohřála. Ve vánočně vyzdobeném domku sedí tři generace žen z rodiny hlavního hrdiny a rozmlouvají poté, co byl odvezen do nemocnice. Nápadná idyličnost se ocitá v přímém rozporu s nastíněnou tematikou povídky. Tento okamžik je zdánlivě pouhým popisným úvodem do děje, k jeho jádru se dostáváme až na samém konci. Začátek a konec na sebe přímo navazují a úvod v novém světle získává charakter vteřiny před katastrofou. Na začátku a v úplném závěru vyprávění nepocítujeme přítomnost hlavního hrdiny, neboť vševědoucí vypravěč se od něj na krátko odlučuje. Samotný příběh časově předchází tomuto okamžiku a na časové ose postupuje, dokud se mu nevyrovná. Postup, kdy je samotný děj kompozičně orámován následnými událostmi či událostí, se ve sbírce vyskytuje často. Umožňuje budovat napětí mezi očekávaným a skutečným vyústěním příběhu.

²⁰ Tamtéž, s. 97.

²¹ Shromáždili ty krále na místo zvané hebrejsky Harmagedon. (Zj 16,16).

„Štěpán se nějak nepovedl. Smůlu měl už před narozením. Matka ho měla za svobodna. Nešťastná holka. [...] Květě Jeřábové z toho všeho zůstal jen outěžek jménem Štěpán.“²² Od početí po dospělost text prostřednictvím konkrétních detailů vykresluje zvrácenou a zkaženou povahu hlavního hrdiny, předurčeného k bídnému životu bez životních hodnot. V kontextu negativně zabarvená pojmenování dávačka, outěžek a nepodar dávají signál o nechtěném a nemilovaném dítěti, kterého se jeho matka nakonec bojí. Motiv „takové, která dává všem“ se opakuje i v milostných pokusech Štěpána. Kromě povahy můžeme z textu usuzovat na jeho nízkou inteligenci, všímáme-li si znaků nekultivovaného jazyka, snadné manipulovatelnosti, nízkého vzdělání a sklonu k alkoholismu. Nevyrovnanost a zvrácenost hlavního hrdiny vyjadřuje v textu pasáž, kde se prolíná utýrání kočky, lítost a deviantní sexuální chování. Propojení těchto aktů je zvýrazněno nejen jejich vnější blízkostí a propletením, ale i anafrou. Text opět nepodává tradiční popis, ale předkládá jednotlivé události a staví je do kontextu. Jde o epizody se silnou výpovědní hodnotou, ze kterých usuzujeme na povahu postavy.

Navzdory výše popsanému text obsahuje také pozitivní hodnocení hlavního hrdiny. „Takový byl hodný, šel s babičkou na hřbitov, ...“²³ Babička ho oslovuje Štěpánku, vezme ho na hřbitov a do kostela, kde hrdina pocítuje stud. Babička v textu působí jako jediná kladná, leč nenápadná síla, která projevuje o hrdinu konstantní zájem a péči. Její pomoc zůstane ovšem nedoceněna, byť jediným kladným přívlastkem, naopak je označena za „babku“ a „bábu“. Zdrojem posouzení hlavní postavy je její okolí, hrdina hodnocení pouze přejímá a skrze něj i vypravěč.

Ve chvíli, kdy se jeho život na chvíli zdá být na lepší cestě a hrdina zabouje se svým osudem, se však znovu projevuje vnitřní puzení, ona nepřekonatelná předurčenost, a Štěpán opět propadá alkoholu, vině všechny okolo. Předurčenost má podobu „hlubokého temného hlasu“ a „ruky tlukoucí na buben jeho zapomenuté duše“²⁴ vyvolávající pocit těžkého hlubokého dunění, zvuku nemelodického a zlověstného, pokoušející vše nízké, čemuž hlavní hrdina nemá šanci odolat. Kromě působení sluchových vjemů se setkáváme s vnímáním teploty a bolesti přibližující narativ fyzickému prožitku.

Hrdina se ocitá v hospodě, kde se opije, je vulgární a vyhrožuje božím soudem. Veřejná manifestace se mine účinkem. Patetická kombinace opilectví a odvolávání se k Bohu ponižuje postavu ještě více. Tento velmi krátký odstavec značí konec zlepšení a následuje ho rychlý propad na dno společnosti. Náboženské zanícení přetrvává, ovšem v jiné podobě a bez

²² BALABÁN, Jan: Armagedon, in týž: Povídky, ed. P. Hruška, Brno: Host, 2010, s. 105.

²³ Tamtéž, s. 106.

²⁴ Tamtéž, s. 107.

oficiálního rázu: „Scházel se s několika podobně přesvědčenými kumpány v bytě, který neplatili, a tam celé noci pili a mluvili o Bohu jako o svém otci, říkali mu ‚náš taťka‘ a vyhlíželi konec světa.“²⁵ Z veřejných prostor se přesouvá do izolace a mimo společnost. Prostřednictvím familiárního označení Boha vyvstává obraz chlapce vyrůstajícího bez otce. Alkohol podpořený sociální slabostí proměnil postavu v ubohou lidskou bytost.

Temnou předzvěst naznačují červené nebe a velká hejna černých ptáků. Konec přináší překvapivý zvrat, Štěpán šťastnou náhodou přežije neštěstí v podobě vrány, která spadne do komína a ucpe jej, důsledkem čehož se celá jeho rodina zadusí zplodinami. Místo hrdinou očekávaných tisíců umírají poněkud bizarním způsobem tři ženy a kočka. Spolu s rodinou umírající domácí mazlíček a lékařova poznámka o vzdání díky Bohu působí vzhledem k předchozímu jako ironie osudu. Od hlavního hrdiny se díky ani vděku nedostane v celé povídce nikomu, a to navzdory jeho náboženskému zanícení. Postava lékaře na tento nedostatek zpětně upozorní. Motiv poklidné smrti domácího mazlíčka ostře kontrastuje s předchozí násilnou smrtí ukopané kočky. Pozorujeme návratnost motivů, jejich opakování a významové posuny. Temný motiv smrti a pomíjivosti se stává atributem života vedoucího do zkázy korespondující s obrazem alkoholika-bezdomovce, u kterého předčasný skon vnímáme jako vysoce pravděpodobný. Nicméně zde nedochází k naplnění předpokládané úlohy alkoholu a smrt se objevuje zcela nečekaně a nesouvisle s motivem, což způsobuje výsledný zvrat.

2.3 *Highlander*

Poslední povídka, které se chceme věnovat, se také týká postavy Štěpána Jeřába, jedná se o druhý a poslední výskyt postavy ve sbírce, tentokrát ovšem v jiné pozici. Hlavním hrdinou, jehož myšlenky a pocity se promítají ve vyprávění, je Pavel Nedostál, který se ve sbírce společně s doktorem Satinským objevuje nejčastěji. Necelé čtyři strany obsahují primární rovinu vyprávění, ve které jde Pavel se svým synem a psem skrz opuštěné letní kino a hovoří o filmu, dokud nenarazí na bezvládného opilce u prahu hospody. Postava není nikdo jiný než Štěpán Jeřáb, což vyvolá vzpomínku na zimní noc, kdy mu Pavel z obavy o jeho život pomáhal. Epizoda je na konci oddělena vynechaným řádkem, po kterém se děj navrácí do první roviny, kde Pavel synovi převypravuje děj filmu *Highlander* o nesmrtelném hrdinovi, což můžeme označit za druhý vnořený příběh.

Jazyk stále označujeme za spisovnou češtinu, tentokrát doplněnou prvky básnickými. Oproti předchozím povídkám se zde mezi postavami otce a syna rozvíjí čilý dialog sestávající z otázek

²⁵ Tamtéž s. 108.

syna a odpovědi otce. Přímá řeč obsahuje češtinu hovorovou. Rozhovor podněcuje dětská zvědavost reagující na bezprostřední okolí. Syn se v typicky dětském stylu stále ptá, navazujíc na odpovědi další otázkou.

„Po pás v červeném zaprášeném poli vychladlých tramvajových mušlí. Podivná remíza.“²⁶ Do děje uvádí poetický popis opuštěného letního kina umocněný metaforami, básnickými přirovnáními a zastaralým výrazem. Statický obraz narušuje dětské zvolání. Prostředí starého kina ve spojení s hrou syna a psa evokuje hlavnímu hrdinovi podobnost s moderním výtvarným, počítačovou hrou. Charakter místa, které ztratilo svůj původní účel, a kulturní a historická zakotvenost se odráží také prostřednictvím dobově specifického lexika: „... v tom roce to postavili pro pracující lid.“²⁷

Přítomnost dítěte se promítá i do popisu Štěpána: „Pavel toho člověka znal už od školních let. Nešťastník, jenž se životem koulel jako špinavý tenista, se kterým hrají kluci na ulici hokej. [...] Vypadá tak spokojeně. Tváře se mu nadouvají jako nějakému zatracenému batoletu. Spinkej, Štěpáne, odpočiň si od toho všeho.“²⁸ Ve vztahu k opilci používá vypravěč mírnějšího jazyka s prvky řeči orientované na dítě, kde i výraz „zatracený“ evokuje spíše skutečné prokletí než nadávku. Prostřednictvím vypravěče prezentované myšlenky Pavla se vyznačují shovívavostí a postrádají negativní hodnocení, což jeho obraz posouvá ke kladné charakteristice.

Paralela s dítětem se nabízí i v následující vyprávěcí rovině, v epizodě, na kterou Pavel vzpomíná. V zimní večer vyznačující se na rozdíl od večera z první roviny vyprávění silným mrazem nachází opilého Štěpána a z obavy o jeho život se ho rozhodne i přes veškeré nesnáze dopravit domů. Opilec neschopný chodit blábolí, neovládá tělesné výměšky a do schodů může lézt sotva po čtyřech. Jde o obraz bytosti, propadnuvší se vlivem alkoholu do nižšího stádia vývoje. Přesto zdrojem negativního hodnocení zůstávají postavy okolní a hlavní hrdina se soustředí na úkol, který si vytyčil. Pocitově dlouhou cestu vyjadřují krátké věty a nevětné celky, motiv strastiplné výpravy chladem i teplem podtrhává pohled z okna: „Skla v oknech jsou pokrytá ledem. Světla za nimi září matně jako planety.“²⁹ Zoufalost situace se projevuje i v hrdinově přímé řeči obsahující naléhavé oslovení a vulgarismus.

²⁶ BALABÁN, Jan: Highlander, in: *týž: Povídky*, ed. P. Hruška, Brno: Host, 2010, s. 121.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, s. 122.

²⁹ Tamtéž, s. 123.

Na konci dochází k tematickému propojení vnořených příběhů skrze dotazy dítěte. Pavel naznačuje, že nesmrtelným hrdinou může být kdokoliv, aniž by o tom věděl, dokonce i opilec ležící na prahu hospody. Usměňuje tak myšlenky svého syna a jeho prostřednictvím i čtenářů, kteří také mohou z předcházející povídky vědět, že postava Štěpána již jednou smrti těsně unikla. Motiv nesmrtelnosti přenesený do příběhu prostřednictvím filmu je konfrontován s hrozcí i minulou smrtí.

3 O rodičích a dětech

V pořadí třetí próza Emila Hakla³⁰ vyšla poprvé v roce 2002, další vydání následovalo rok poté a poslední fyzické vydání je z roku 2008. Kniha se dočkala také elektronické formy, první z roku 2011, stejně jako předchozí tisky, zajistilo nakladatelství Argo, druhou o deset let později Městská knihovna v Praze, a překladu do několika evropských jazyků. Obdržela také ocenění Magnesia Litera za prózu, které v roce 2014 získala i další autorova kniha *Skutečná událost*. Na motivy díla vznikl ve spolupráci s autorem stejnojmenný celovečerní film režirovaný Vladimírem Michálkem.³¹ Přestože se můžeme v souvislosti s textem setkat i s označeními román či povídka, podržíme se při analýze pojmu novela, který se vzhledem k rozsahu, krátkému časovému úseku vyprávění a množství hlavních postav jeví adekvátní.

Vycházíme zde z prvního vydání s obálkou a ilustracemi od Pavla Růta, jednoho z dvorních výtvarníků nakladatelství Argo, který je také zodpovědný za celkovou grafickou úpravu knihy. Vzhledem k důsledné péči věnované zpracování, která vyústila v atraktivní podobu, dovolujeme si ji zde krátce popsat. Na začátku a konci každé kapitoly nalezneme černobílé ilustrace v kruhových polích, které se na dlouhém okraji jakoby přehýbají na další stranu, tato pole doprovází i obsah, impresum a tiráž. Pod barevným přebalem s černobílou ilustrací nalezneme žlutou pevnou vazbu. Detailem jsou pak dvě textilní záložky v barvách ladících s obálkou a přebalem. Obrazový doprovod textu nejen zvyšuje jeho atraktivitu, ale také ho doplňuje, představuje zobrazení konkrétní interpretace umělce, která využívá jiný sémiotický systém. Tato pak vstupuje do procesu interpretace čtenářské.³² Soubor ilustrací vycházejících z textu získává díky časové dimenzi narativní charakter. Na přední klopě přebalu nalezneme text uvádějící nás do motivu procházky označené za typickou evropskou disciplínu spojující různorodé činnosti a na zadní klopě pak krátkou informaci o autorovi a seznam vydaných knih. Na straně před impresem se nachází dva citáty, autorem prvního je Fernando Pessoa a druhý je

³⁰ Autor Emil Hakl, občanským jménem Jan Beneš (* 25. 3. 1958), se od 80. let věnoval poezii a dramatu, od roku 1998 píše prózu. Jako publicista přispíval do řady periodik a obecně vystřídal řadu povolání. Typickými rysy v jeho tvorbě jsou těsné sblížení reálného a fikčního světa, motiv všednosti, stereotyp, autobiografičnost a smutek. V jmenovaném nalezneme blízkost s tvorbou Jana Balabána, který patří do stejné generace. Ve stylu prozaických textů a zaměření na osobní příběh můžeme vysledovat vliv díla Bohumila Hrabala. S Hrabalem ho mimo jiné pojí také pozdější prozaické začátky. Všechny autorovy prózy vychází v nakladatelství Argo. Jeho poslední vydanou knihou je *Výsek* z roku 2018, obsahující výběr fejetonů publikovaných v časopise ČiliChili. V roce 2020 přispěl do povídkové antologie Robot100. V současnosti působí také jako pedagog a stále se aktivně účastní literárního dění. Autor se narodil a žije v Praze.

MALÁ, Zuzana: Emil Hakl. O rodičích a dětech, in A. Fialová (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, Praha: Academia, 2014, s. 404–409.

Emil Hakl [online], in argo.cz, Praha: Argo, [cit. 10. 7. 2022]. Dostupné z: <https://argo.cz/autori/hakl-emil/>

³¹ O rodičích a dětech [film], režie Vladimír Michálek, scénář Emil Hakl, Jiří Křížan, Vladimír Michálek, prem. 6. 3. 2008.

³² DANĚŠ, František: Text a jeho ilustrace, in *Slovo a slovesnost* 56, 1995, č. 3, s. 174–189.

textem starého dřevorytu. Knihu tvoří čtrnáct nestejně dlouhých kapitol opatřených názvem, který pět z nich sdílí s titulem knihy.

Přímá řeč obsahuje obecnou češtinu, typicky pražský dialekt zapadající do prostoru příběhu. Z jeho projevů jmenujme typické protetické v: vosumnáct, vohmatat, vona; diftongizaci: brejle, věšej, starej; vynechání počátečního j: eště, deme. Hojně se vyskytují odborné a slangové výrazy, např. z oblastí biologie, letectví, lékařství, fyziky atd., onomatopoeie, široké spektrum expresiv a vulgarismů, toponyma a hypokoristika. Zmíněné přibližuje text charakteru mluvené řeči, nicméně syntaktická rovina odpovídá textu psanému, tj. nedochází k odchýlkám, které vnímáme jako chybné. Prvky orální kultury vztažené k alkoholu najdeme v tradičním přípitku: „,Tak na zdraví,‘ řekl otec. ‚Na zdraví,‘ řekl jsem ...“³³ Ve vnitřním monologu vypravěče i přímé řeči se velmi frekventovaně některá slova nebo delší spojení vyznačují kurzivou pro dodání příznaku, např. důrazu či specifického tónu. Jde například o odborné názvy, lidová pojmenování míchaných alkoholických nápojů, stylizované citace a další, ale i slova bez zjevné potřeby zvýraznění. Funkce tohoto značení je nekonzistentní, vyplývá zřejmě ze snahy nastínit postoje a pocity postav. Typograficky odlišeny pomocí verzálek jsou novinové články a rekonstrukce krátkých textových zpráv, tzv. SMS nebo „textovek“, které si Jan vyměňoval s jistou ženou. Podoba textu se blíží skutečným SMS vynecháním diakritiky, což bylo obzvlášť v době, do které příběh zasazujeme, obvyklé. Za dvouúrovňovou diferenciací pocítujeme snahu výrazně odlišit danou formu komunikace od okolního textu a zároveň umožnit zapojení do promluvy postavy, která mezi zprávami plynule pokračuje.

Novela tematizuje problematický vztah dvou mužů, stárnoucího otce Ivana Beneše a jeho dospělého syna Jana Beneše. Děj se odehrává na jednom z jejich pravidelných setkání, kdy prochází Prahou, hovoří spolu a cestou se zastavují v hospodách. Právě rozhovor je nosnou strukturou celého vyprávění. Hovor plyne nenuceně, témata se střídají stejně jako v běžném rozhovoru skrze asociace, v reakci na okolí a dotazy účastníků, což navozuje pocit bezprostřednosti. V rolích vypravěče a adresáta se postavy střídají. Dialog je jen krátce přerušován komentářem vypravěče první roviny. V rozhovoru se opakují témata: ženy a většinou nefunkční rodinné a partnerské vztahy, společný koníček, tj. letectví, zdravotní potíže, různé zajímavosti z biologie a historie, rodinná historie a historky vůbec, dojde ale i na gastronomii, literaturu, sex a mnoho dalších. Během rozhovoru dochází mezi účastníky k roztržkám, a to především kvůli tendenci otce neustále svého syna poučovat, opravovat a

³³ HAKL, Emil: O rodičích a dětech, odp. red. M. Masáková, Praha: Argo, 2002, s. 89.

zkoušet, ale také kvůli generační propasti mezi nimi. Nejzávažnějším zvratem v rozhovoru, a potažmo i ve vztahu otce a syna, se stává Janovo odhalení vlastního otcovství, o kterém neměl sám dlouho tušení.

Zvlášť uvádíme, že se dvojice zaobírá i tématem alkoholických nápojů a alkoholiků, kde zazní množství lidových názvů svérázných nápojů, hodnotí se kvalita piva a diskutuje vývoj osobního vztahu k alkoholu. Samotné postavy se oddávají konzumaci alkoholu a postupně se opijí. Výsledný stav můžeme v nejvýraznější podobě sledovat v předposlední kapitole, kde dochází k nápadně rychlému střídání a proplétání témat rozhovoru, které se ovšem vynořují opětovně a navazují na sebe volněji. Především promluvy otce se změní v přerušované a nekonzistentní, což považujeme za příznačné pro řeč pod vlivem alkoholu.

Děj se odehrává během jednoho srpnového odpoledne. Dle indicií zasazujeme text přibližně do období po roce 2000, tedy do času jeho vzniku. Je čtvrtek, pracovní den, syn vyzvedává otce z práce, poté se dvojice prochází, navštěvuje hospody a později večer se rozejde s tím, že tento rituál bude tradičně asi za tři týdny opakován. Na určitou cykličnost, pravidelnost a opakování je v narativu naráženo konstantně: „Voni holt všecyky tvoje historcky vždycky končej asi tak u dvou témat, ...“³⁴ Časová posloupnost první roviny vyprávění, tj. procházky, je chronologická, nicméně obsahuje velké množství dalších rovin. Původ mají v různých vyprávěních, které zde můžeme v souladu s ukázkou nazvat historkami, jež si vyměňují otec a syn. Věnují se minulosti i přítomnosti, ale k budoucnosti se vztahují zřídka a obvykle pouze pokud se týkají dětí. Za podstatné roviny vyprávění považujeme dobu života Janových prarodičů, která se odehrává v Jugoslávii, Janovo dětství a čas, kdy se seznámil se svým synem.

Forma odpovídá subjektivizovanému vyprávění v 1. osobě. Vypravěčem výchozího narativu je postava dvaadvacířetiletého Jana Beneše, příběh sledujeme pouze z jeho hlediska. Vypravěč a hlavní hrdina v jedné osobě funguje jako komunikační partner druhé hlavní postavy, zprostředkuje a komentuje děj. Jeho vnitřní monolog obsahuje i hlasy, ke kterým referuje ve 3. osobě. Hlavní, tzv. rarach, se výjimečně projeví i nahlas: „Mně ty všeobecně líbivý tvary připadaj urážlivý, to už se mi fakt víc líbí sparviero,‘ přebírá za mě aktivitu popudlivý rarach, který se ve mně dřív nebo později probouzí pokaždé, když vedu debatu se svým otcem.“³⁵ Připisují se mu i činnosti vyžadující fyzické tělo: „Co je ti, himlhergot, po tom..., ječí rarach v mé hlavě, cloumá s míchou a kope do stěn lebky: Co je ti sakra do toho...!“³⁶ jde však o

³⁴ Tamtéž s. 12.

³⁵ Tamtéž, s. 19.

³⁶ Tamtéž, s. 80.

personifikovaný netělesný vnitřní hlas, který je odlišný od vypravěčova obvyklého, a funguje také jako partner ve vnitřním dialogu. Pomocí personifikace negativních pocitů a výčitek směřovaných k otci se postava od řečených distancuje a ventiluje neuctivé, urážlivé, vášnivé a vyčítavé komentáře a výkřiky, aniž by je pronášela sama. Rarach se po požití alkoholu objevuje frekventovaněji a stává se agresivnějším, ale nakonec projevuje lítost. Promluvy raracha kontrastují s Janovo snahou vycházet s otcem v dobrém. Ve třetí osobě se také objevuje hlas „bodrého komentátora“ a nespecifikovaného „to“. Vypravěč v přímé řeči využívá určité autocenzury, upravuje některé informace a zakrývá skutečnosti, protože je nechce zcela sdílet s otcem. Tyto zásahy komentuje ve vnitřním monologu a koriguje je, čímž ve čtenáři vzbuzuje pocit důvěryhodnosti a buduje jistou intimitu.

Jan Beneš se přibližuje střednímu věku, nemá rodinu a po sérii ztroskotaných vztahů má nyní o třináct let mladší přítelkyni Hanku. Otec s matkou se rozvedli v jeho dětství a Jan zůstal s matkou, která mnohem později v nespecifikované době zemřela. Jana charakterizuje především ambivalentnost ve vztahu k otci. Uvědomuje si konečnost života a stárnutí svého jediného žijícího rodiče a také to, že se mu stále více podobá. Zároveň stále naráží na otcovy chyby, za které považuje především alkoholismus, špatný výběr žen a ztrátu domu, které mu v duchu a někdy i nahlas opakovaně vyčítá. Výčitky chvílemi přechází až v bezmocnou zlobu, kterou rozeznáváme skrze úsečné vnitřní výkřiky. Na zvláštnost vztahu může upozornit také fakt, že Jan svému otci, ačkoliv se pravidelně stýkají, záměrně neřekl o svém synovi, přestože o něm věděl téměř rok a několikrát se s ním setkal. V pozici otce, ačkoliv má již dospělého přibližně dvacetiletého potomka, automaticky přebírá určité rodičovské návyky a ve svém synovi vidí sám sebe. Jan se svým synem provozuje činnost podobnou té, kterou pravidelně podniká se svým otcem, tj. chodí na pivo do hospody. Narážíme tak na cykličnost motivu otcovství a s ním spojených obav a také na použití hospody a piva jako prostředků k budování vztahu.

Otec, druhá hlavní postava přítomná ve výchozí rovině vyprávění a intradiegetický vypravěč různých historek, má podobu jednasedmdesátiletého čilého důchodce, který si přivydělává k důchodu jako průvodce v zoologické zahradě. Původní povolání, vědecký pracovník, se odráží v obsahu jeho promluv, resp. ve slovní zásobě. Má za sebou mimo jiné alkoholickou epizodu a rozvod s Janovou matkou. Žije sám a provází ho stejně jako syna pocit životního osamění. Jeho zevnějšek charakterizují šediny, odstávající uši, kabát „baloňák“ a stará čepice s kšiltlem „prinz Heinrich“, kterou dostal od syna. Často nastává komunikační situace, kdy otec v návaznosti na podnět z okolí syna zkouší z různých znalostí, dožaduje se odpovědí a následně

ho poučuje. Při konci vyprávění se poučovací trend naruší, když podnapilý otec zapomíná, v jakém městě se nachází. V komunikaci často zpochybňuje synovy výroky, vyjadřuje se přímočaře, až netaktně. Zároveň projevuje o syna, byť jen omezenou a jaksi neohrabanou starostlivost a snaží se ho nabádat, aby neopakoval jeho chyby. To se projevuje vyprázdněnými a nekonkrétními doporučeními adresovanými přímo Janovi. Vyznačuje se typickým stěžováním si, naopak netypicky, až nepatřičně na jeho věk, působí sexuální choutky a zážitky, se kterými se neváhá svěřit: „Já bych dal ňáký mladý ženský ze svýho důchodu klidně i tři tisíce, jenom kdybych jí moh eště aspoň jednou v životě *pořádne vohmatat kozy!*“³⁷ Dochází dokonce porušení tabu sexuálního života rodičů. Tyto a další rysy: zájem o ženy a leectví, slabou schopnost vyjadřovat pocity, inklinaci k alkoholu, lze označit za stereotypně mužské.

Postavy spojuje několik společných rysů, jde především o zmíněnou osamělost plynoucí z neschopnosti milovat. „„Vono je to s tebou taky těžký; tys totiž nikdy neměl nikoho rád.“ [...] ‚Neměl,‘ říkám, ‚holt mě to asi nikdo nenaučil... Tys měl někdy někoho vopravdu rád?‘ ‚Já jsem se vo to na rozdíl vod tebe aspoň snažil.““³⁸ Dále je spojuje otcovství, přestože pouze formálně, jelikož Jan syna nevychoval, nýbrž se s ním setkal až v době, kdy byl dospělý. Typické pro vztah rodič–dítě je přibližování vlastností syna těm otcovým, které zde oba spíše děsí.

Další postavy hrají podružné role, v první rovině se setkáváme s Janovým přítelem Kulichem, jehož přítomnost a pozornost je pro vypravěče spíše nepříjemností, dále se objevují „dědek“ na vrátnici zoologické zahrady a hosté a personál hostinců: nahá servírka a pingl, kteří fungují spíše jako kulisy. V historkách se vyskytuje postav více, jsou objekty vyprávění a vzpomínání hlavních hrdinů. Jde často o rodinné příslušníky, mezi nimiž nalezneme i otce a matku Ivana Beneše, čímž kniha dostojí svého názvu na několika úrovních.

Důležitou roli hraje prostor velkoměsta, kterým se dvojice pohybuje. Autor prostor fikčního světa modeloval se podle skutečného a bylo by možné téměř přesně vykreslit trasu procházky do mapy Prahy. Vyprávění začíná v Troji, v zoologické zahradě, odtud hrdinové pokračují přes Trojskou lávku a Císařský ostrov do parku Stromovka, kde se poprvé zastavují v hospodě. Z té poté pokračují k Místodržitelskému letohrádku, schází zpět k řece a míří do čtvrti Bubeneč. Prochází Papírenskou ulicí a vychází z ní na hlavní třídu, ulici Podbabskou, kde navštěvují „pajzl“ Eufrot. V tomto lokále se hrdinové opijí a po odchodu z něj bloudí Prahou 6, až se

³⁷ Tamtéž, s. 16.

³⁸ Tamtéž, s. 81.

nakonec v ulici Jugoslávských partyzánů rozloučí a otec odjíždí na Spořilov v taxi. Následuje poslední kapitola, ve které se Jan již sám zastaví v bistru Olin na rohu ulic Buzulucká a Kafkova. Obvykle vypravěč nejdříve stručně a přesně popíše část cesty, a poté následuje děj, který se na dané cestě či místě odehrál. Venkovní prostory a lokály se střídají, postavy rozmlouvají za chůze i u stolu v hospodě, kde se posilňují tvrdým alkoholem.

Charakteristickou vlastností prostředí je okrajovost v protikladu k živým a tepajícím pražským třídám. Nálada periferie je šedá, opuštěná a zašlá, podpořená krátkými větami a zaměřením na objekty ztracené v čase. Dokresluje pocit osamění a vyvolává melancholii: „Minuli jsme rozpadající se starou vápenku. Přešli jsme po lávce nad jámou zrušené vlečky. Chvíli jsme hleděli do soutěsky, na jejímž dně mizel pod spadáním listím a větvemi rezavý oblouk kolejí. Do soutěsky, vykousané dynamitem do mastné a drolivé městské skály.“³⁹ Postavy na své okolí reagují a hovoří o něm, konkrétně i o Praze jako preferovaném místě k životu. Citově exponovaným místem je rodinný dům v Klánovicích, kde Jan strávil část dětství. K vyznačení důležitosti epizody se vzpomínce věnuje celá krátká kapitola, ve které se hrdina v myšlenkách do domu vrací. Vzpomínka obsahuje výčet různorodých podnětů a zvuků tvořících koláž ilustrující životní období, kdy měl dle vypravěče svět ještě svá tajemství. V narativu je kromě městských dominant a ulic zmíněno množství různých lokálů a hospod, které fungují i jako orientační body. Toponyma se objevují také v lidové podobě, např. Kulaťák. Vyprávění odkazuje místně i do vzdálenějších končin, především do Jugoslávie, kde se odehrála část rodinné historie v generaci Janových prarodičů.

³⁹ Tamtéž, s. 35–36.

4 Jako pes

Velmi krátký povídkový soubor *Jako pes* obsahuje ranou prozaickou tvorbu Filipa Topola.⁴⁰ Fakticky nejstarší texty v našem výběru, tři povídky z let 1984–1985, byly původně vydány v samizdatu či vlastním nákladem, ale poprvé souborně pod tímto názvem vychází teprve v roce 2013 péčí nakladatelství Revolver Revue, což z nich činí fakticky nejstarší tvorbu ve výběru. Povídky v pevné vazbě doplňují detaily dobových maleb Viktora Karlíka, využívající jako svůj podklad autentické účtenky. Nejde tedy o ilustrace vzniklé na základě textu, ale doprovod připojený na základě přání autora a výběru malíře. Na klopě přebalu nalezneme anotaci od Marka Vajchrt. Texty považujeme za čtenářsky široce dostupné právě od tohoto vydání a dovolujeme si je zařadit mezi zkoumané současné texty. Nakladatelství Maťa v současné době chystá druhé vydání pod stejným názvem rozšířené o povídku *Zápisky milencovy*. Přestože se motiv alkoholu vine celou sbírkou, rádi bychom věnovali pozornost první povídce s příznačným názvem *Na zdraví*.

4.1 Na zdraví

Rozsahem krátká povídka napsaná jako dárek přátelům-našincům (což lze vzhledem ke kontextu interpretovat jako dedikaci těm, kteří též holdují alkoholu) k Vánocům 1985⁴¹ tematizuje setkání hlavního hrdiny s personifikovaným Alkoholem (zde i v textu psáno s velkým A). Předmětný motiv můžeme vysledovat již ze samotného titulu, jelikož zvolání „Na zdraví!“ je typickým českým přípitkem pronášeným ve společenské situaci, kdy se u alkoholického nápoje schází minimálně dvě osoby. Pronesení přípitku doprovází tradičně ťuknutí sklenic a pohled do očí. Tento úvodní rituál se obvykle opakuje po dolití sklenic, ale forma přípitku se může obměňovat, např. dovětkem „Ať slouží!“ nebo aktualizací příjemce „Na oslavence!“ atp. Jedná se o vyprázdňenou frázi, součást živé orální kultury, ke které zde odkazuje.

⁴⁰ Život i tvorbu Filipa Topola (* 12. 6. 1965, † 19. 6. 2013) spojujeme především s hudbou, zpěvem a hudebními texty. Pokud o něm čteme medailonek, pravděpodobně nalezneme označení prozaik až na posledním místě, pokud vůbec. Hudebně se realizoval nejen samostatně, ale především v undergroundové skupině Psi vojáci, kterou založil se svými spolužáky na konci 70. let a která fungovala téměř bez přerušení až do jeho smrti. Byl mimo jiné obdivovatelem klasických skladatelů, zejména W. A. Mozarta. Do jeho života značně zasáhl alkoholismus, který mu přivodil závažné zdravotní obtíže a kvůli kterému musel podstoupit řadu invazivních operací. Hudbu a alkohol považujeme za silné motivy Topolova prozaického díla. Autor žil a zemřel v Praze.

PEŇÁS, Jirí: Zemřel hudebník a básník Filip Topol. Bylo mu 48 let [online], in Lidovky.cz, Praha: Mafra, 2013, 19. 6. 2013, [cit. 6. 7. 2022]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/relax/lide/zemrel-hudebnik-a-basnik-filip-topol.A130619_171213_lide_btt

⁴¹ TOPOL, Filip: *Na zdraví*, in týž: *Jako pes*, red. E. Beníšková a M. Vajchr, Praha: Revolver Revue, 2013, s. 8.

Co do formální úpravy se text z diskurzu nijak nevymyká: obsahuje název, věnování a samotný text standartně dělený na odstavce. Dodržuje značení přímé řeči, a nejen v ní si můžeme povšimnout častého využití trojtečky, která zpomaluje a rozrušuje proud řeči. Jazyk odpovídá hovorové až obecné češtině. Obsahuje širokou slovní zásobu vztahující se k alkoholu, ta zahrnuje např. slova označující místa: hospoda, restaurace, vinárna, bar, bufet, bistro, hospůdka, výčep; osoby: abstinents, opilec, ožralá troska, pivní dědoušek, číšník, hostinská, výčepní; stavy: namol, kocovina, ožralý, zlitý; nápoje: pivo, víno, vodka, líh; slovesa: pít, potácet se, vypalovat (mozky), zčadit se, dát si (jedno), usrkávat (z půllitru), dávat (do němoty), zvracet. Autor používá také okazionalizmy, jde o slovesa: drinkovat, pivařit a zacirkulárkovat.

Co se týče slovní zásoby, často se jedná o výrazy v tomto kontextu explicitní a nesoucí převážně negativní hodnotící prvky, které nám napomáhají orientovat se v postoji vypravěče k hlavnímu tématu textu. Ve vztahu vypravěče k požívání alkoholických nápojů a v jeho vztahu k Alkoholu pozorujeme zdánlivě nelogické rozdíly. „Sám nejsem žádný abstinents. Občas zajdu s přáteli do hospody nebo se zčadím na večírku, někdy zas nějaká vinárna s okouzující dívkou...“⁴² V tomto prohlášení vypravěč demonstruje kladný vztah k alkoholickým nápojům, přiznává se k aktivní konzumaci a nevynechává se vůči jejich občasnému užívání a případnému nadužívání. Ve vztahu k Alkoholu užívá daleko explicitnější výrazy, které ho řadí na negativní část spektra: „Sám Alkohol, ďábelská síla ničící lidstvo od počátku věků!“⁴³ a „Jste netvor!“⁴⁴ Negativitu značí i některé banální dotazy, jež vypravěč pokládá. Mohlo by se zdát, že rozdíl udává míra užívání, my se ovšem domníváme, že jde spíše o charakterový projev vypravěče, kterému lze na tomto základě přiřknout typicky povrchní přístup, daný rozkolem mezi názorem a akcí.

Vyprávění ve formě subjektivizované 1. osoby má ve svém středu bezejmenného vypravěče, který je zároveň hlavní postavou. Příběh je prezentován pouze z jeho hlediska. Vypravěč se aktivně účastní dění, zprostředkovává fikční svět, své pocity, dojmy a myšlenky. Nezpřístupňuje nám myšlenky a pocity ostatních postav, pouze jejich vnější projevy skrze své pozorování. V kontrastu s množstvím informací o vnitřním životě hlavního hrdiny, jsou jen sporá fakta o jeho podobě. Neznáme ani jeho jméno a z výpovědi lze pouze určit, že se jedná o dospělého muže žijícího v Praze, který navštěvuje hospody a vinárny a věnuje se mimo jiné experimentálnímu divadlu. Postava vypravěče neprochází vývojem, pouze podléhá změně stavu po setkání s Alkoholem, což se v textu odráží stylizací promluvy: „Tam... mm... sedí

⁴² Tamtéž, s. 9.

⁴³ Tamtéž, s. 13.

⁴⁴ Tamtéž, s. 16.

Alkohol! Plosim vás, udě... udějte s... s... nim něco...“⁴⁵ Jde o snahu zachytit přerývanou a špatně artikulovanou mluvu opilého člověka doprovázenou popisem pohybů a stavu. Text přibližuje fonetické vlastnosti takové řeči grafickým přerušením celistvosti slov, opakováním, které interpretujeme jako opilecké koktání, a záměnou grafému, značící typický chybný posun ve výslovnosti.

Do děje jsme uvedeni vnitřním monologem vypravěče, úvahou, která rozvíjí názvem naznačené téma: „V poslední době jsem si začal všimát, jak lidé pijí.“ a předem avizuje, že vypravěč našel rozřešení: „Usoudil jsem, že v tom má prsty nějaká magická síla. A nakonec jsem tomu i přišel na kloub.“⁴⁶ Úvodní pasáž nastiňuje metodu téměř badatelskou, vypravěč se zcela soustředí na vyřešení daného problému, dále provádí pokusy, dochází k závěru a zpětně reflektuje své počínání. Samotné vyprávění se povahou blíží fantastické historice a nastolená otázka spolu s hledáním odpovědi zpestřují podání příběhu svou strategií a zároveň zhmotňují svého adresáta. Časové zařazení úvodní pasáže odpovídá časově narativní přítomnosti fikčního světa, zatímco zbytek vyprávění se věnuje událostem předcházejícím tomuto okamžiku v chronologickém pořadí. Délku časového odstupe úvodní části od samotného vyprávění nepocítíme s ohledem na citovanou první větu povídky jako zvlášť výraznou. V poměru k reálnému světu bychom text časově zařadili přibližně do doby jeho vzniku.

Poměříme-li čas fikčního světa s rozsahem textu, shledáme v jeho první polovině, jejíž konec se přibližně kryje s okamžikem, kdy se hlavní hrdina odhodlá oslovit Alkohol, ve srovnání s druhou částí nepoměr mezi časovým úsekem fikčním a textovým. Vypravěč popisuje několik událostí, které mezi sebou mají časový odstup. U první se téměř přesně dozvídáme čas i místo: „Šel jsem jednou odpoledne Thunovskou ulicí. Byly Vánoce, sněžilo, Malá Strana byla příjemná a milá, vše bylo čistě zasněžené a útulné. [...] Stál jsem zrovna před hostincem U Krále brabantského.“⁴⁷ Další epizodu vymezuje odstup tří týdnů a následující vágním určení typu „... když jsem byl na obědě U Štíky.“⁴⁸ Co se v mezičase odehrálo se nedozvíme, text se zaměřuje téměř výhradně události a případně okolnosti, které k nim vedli, díky čemuž působí tematicky uceleně a soustředěně. Řečené také podporuje tezi o badatelském postupu.

Ke změně ve vnímání času dochází ve druhé polovině, která obsahuje rozhovor vypravěče s Alkoholem. Čas fikčního světa uplynul natolik, že se ocitáme v teplém letní večeru. Text

⁴⁵ Tamtéž, s. 18.

⁴⁶ Tamtéž, s. 9.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 10.

nezadáva žádné záminky k tomu, abychom vzhledem ke zkušenostem z reálného světa nemohli předpokládat, že mezi Vánoci a létem uplynulo ve fikčním světě minimálně šest měsíců a odvozujeme tedy, že doposud vyprávěné události se odehrávaly právě během této doby. Rozsah textu, který se věnuje těmto událostem, přibližně odpovídá tomu, který se věnuje druhé polovině vyprávění, jež se odehrává pouze během zmíněného večera. Charakter samotného textu se v druhé části proměňuje v dialogický. Tempa času vyprávění a času příběhu se tím do jisté míry vyrovnávají a s výhradami, které termín v literární teorii provází, je možno použít dramatického pojmu scéna.

Domníváme se, že v druhé části povídky lze v rozhovoru, konkrétně ve výpovědích Alkoholu, identifikovat příběh či několik příběhů. Obsahují odkazy do jiných časových rovin, které se na časové ose v rámci vyprávění nacházejí před časem výchozího příběhu. Prostřednictvím popisu interakce s historickými osobnostmi, především spisovateli a umělci, Alkohol demonstruje svoji zásadní roli v jejich dílech a životech. Tímto odkazem do historie se Alkohol zřejmě snaží přesvědčit vypravěče o trvalé a nepřetržité přítomnosti alkoholu v lidských dějinách, a to nejen o jeho záporném, ale i možném kladném přínosu do nich. Zde uvedeme příklad, kdy se Alkohol stává intradiegetickým vypravěčem příběhu o malíři Utrillovi, založeném na skutečném pařížském umělci první poloviny 20. století, který proslul také svým alkoholismem. Alkohol krátce popisuje, jak malíři, kterého označuje za svého oddaného přítele, pomáhal s jeho uměleckými díly, sám mu vedl ruku a míchal barvy. Místo a čas příběhu z textu nelze vyčíst, vymezuje je pouze postava malíře, kterého si čtenář na základě svých znalostí případně může spojit s historickou postavou. Toto odkazování považujeme za jednu z forem autentizace textu, kdy se vypravěč snaží navzdory fantasknímu prvku přesvědčit čtenáře o pravdivosti příběhu.

Vyprávění se soustředí téměř výhradně na setkání vypravěče s Alkoholem, konkrétní poloha těchto setkání ovšem není podstatná. Funkcí různých míst je reprezentovat všudypřítomnost Alkoholu. V první polovině povídky dochází k mnoha časovým i místním přesunům a dozvídáme se více o fikčním světě. Pohybujeme se většinou v proslulých pražských restauracích či hospodách, které mají charakteristický starobylý podtext. Mimo proslulé pražské čtvrti zmiňuje vypravěč města Karlštejn, Brno a Bratislavu. Domníváme se, že charakter povídky podmiňuje výběr. Nejedná se o lokality exotické a českému čtenáři nedostupné, ale takové, které zachovávají realistické zdání a zároveň ilustrují široké pole působnosti. Setkání se vždy odehrává na veřejných místech, kde lze předpokládat větší počet návštěvníků a konzumaci alkoholu, nikdy nedochází k setkání např. při soukromé oslavě či v domácnosti, což posouvá pozornost na problémovou skupinu spíše než na jednotlivce. Na

začátku i na konci vyprávění se ocitáme na stejném místě, konkrétně v pražské Thunovské ulici před hostincem U Krále brabantského. V tomto hostinci se nakonec přímo setkávají oba protagonisté a vedou rozhovor, na jehož konci je vypravěč obsluhou vyhozen z lokálu na ulici. Přestože lokality text uvádí přesně, jejich popisu nevěnuje příliš prostoru. Důvod můžeme hledat v tom, že původně zamýšlený úzký okruh čtenářů, tj. přátelé-našinci, má zkušenosti z lokalit reálného světa, které jsou předlohou světa fikčního, ke kterému důsledně odkazuje, ale i obecně lze očekávat, že jsou čtenáři obeznámeni se standartním uspořádáním a charakterem podobných zařízení. Autor pracuje s archetypem městských hospod provázených jistou proslulostí a zakotveností v daném místě. Popisné části jsou redukovány, prostor hospody se opírá o tradici malostranské hospůdky.

V centru pozornosti se ocitá druhá postava povídky, Alkohol: ztělesněný princip, přítel a zhouba všech alkoholiků, nacházející se všude, kde se pije. Nejdříve vypravěče zaujme jeho specifický intenzivní hlas: „Připadalo mi to, jako kdyby někdo na cirkulárce řezal kusy plechu.“⁴⁹ a faktem, že tento hlas slýchá v podnicích na rozličných a od sebe více, či méně vzdálených místech a v různých časech. Teprve první vzájemný kontakt vypravěče s Alkoholem, který se zcela nepoeticky odehraje na hospodských toaletách, přináší i jeho vizuální popis: „... roztomilý stařík s brýlemi a hůlčičkou. Měl bílé vlasy a v ústech krátkou fajfčičku. Vypadal jak z pohádky.“⁵⁰ V této chvíli ještě vypravěči není zřejmá totožnost záhadného dědečka a nápadný kontrast mezi vizuálním a zvukovým vjemem jen posiluje jeho zvědavost. Všimáme si žánrového střetu, jež je určen bytostí téměř pohádkovou, která si ovšem prozpěvuje pijáckou píseň a pohybuje se v realistickém, až profánním prostoru. Zároveň v pohádkovém žánru nebývá obvyklé, abychom postavu kouzelného dědečka vnímali jako zápornou, zatímco, jak jsme ukázali výše, zde vypravěč považuje postavu za jednoznačně negativní. Dochází k výraznému posunu, až přeměně archetypální postavy.

Poté, co vypravěč odhalí dědečkovu totožnost, postavy rozpředou rozhovor, ze kterého vyzorujeme další charakteristiky Alkoholu. K vypravěčovu překvapení ho odhalení nijak nevzruší, necítí se ohroženě. Tématem rozhovoru je původ a působení postavy ve společnosti napříč historií. Dvojice naráží i na náboženskou oblast, kde se Alkohol zmiňuje o rivalství s Ježíšem Kristem a vymezuje se vůči spojení s Ďáblem (velké písmeno dle textu). Alkohol vytrvale oslovuje vypravěče s důrazem na jeho mládí, které kontrastuje s jeho vlastním věkem: „Mluvte hlasitěji, mladíku. Uši už také nemám nejlepší. Je mi víc než dvacet tisíc let. Už ani

⁴⁹ Tamtéž, s. 16.

⁵⁰ Tamtéž, s. 12.

nevím, kdo mne vymyslel...“⁵¹ V této promluvě zřetelně vyznívá, že Alkohol se ztotožňuje s personifikovanou substancí, jež musela být vymyšlena či snad lépe vynalezena. Jeho projevy se stylizují do dobráckého kouzelného dědečka ve shodě s vnějším popisem. Nelidský původ zdůrazňuje i doslovně: „A to ještě nejsem člověk, zaplat’pánbu.“⁵² Personifikaci využívá autor i v následující povídce *Den a noc*, kde se objevují postavy založené na pocitech a stavech jako Potřeba cvičit na varhany, Opatrnost, Potřeba pít a Deprese. Postava Alkoholu se familiárně vyjadřuje o svých obětech jako o přátelích a nejlepších kamarádech, jeho role se ve vztahu k nim proměňuje z pasivní v začátku: „To si, milej zlatej, děláte sami. Vaše věc, že mne tolik vašich kolegů využívá. Já se jich neprosím.“ po aktivní v průběhu: „A pak mě poslouchaj na slovo. Jo. Dělej sami ze sebe moje otroky.“ až destruktivní na konci procesu: „A sami vědej, že je nakonec zničím. Ničení lidí to je moje zaměstnání, mladíku.“⁵³ Promluvy Alkoholu vykazují vysokou míru stylizace odlišující postavu také po jazykové stránce.

Kromě hlavního hrdiny Alkohol krátce interaguje s hospodským personálem, se kterým má pozitivní vztahy a který ho na rozdíl od vypravěče nepovažuje za d’ábelskou sílu. Interakce s jinými postavami příběhu potvrzuje přítomnost dědečka, což považujeme za důkaz, že postava není fantazií vypravěče, zároveň však zpochybňuje vypravěčovo tvrzení, že jde o ztělesněný Alkohol: „Prosím vás, nechte pana Bláhu na pokoji!“⁵⁴ Tato nejistota se stává zdrojem množství možných interpretací.

⁵¹ Tamtéž, s. 15.

⁵² Tamtéž, s. 16.

⁵³ Tamtéž, s. 15–16.

⁵⁴ Tamtéž, s. 18.

5 Pálenka: Prózy z Banátu

Zaobíráme se zde literárním debutem Matěje Hořavy⁵⁵ z roku 2014, který vyšel v nakladatelství Host a téměř okamžitě se stal široce diskutovaným textem. Množí se vesměs pozitivní, až oslavné recenze a o rok později je kniha mimo jiné vyhlášena vítězem ocenění DILIA Litera pro objev roku. V současnosti existuje pět vydání v dalších evropských jazycích. V roce 2020 na ni autor navázal publikací *Mezipřistání*, která se prvotně blíží tematicky, stylově i grafickou úpravou, což naznačuje, že jde o volné pokračování, se kterým zde ovšem pracovat nebudeme.

Nejdříve se zastavíme u problematiky žánrového zařazení knihy, na kterém se neshodují ani recenzenti a kritikové textu. Přibližně sto dvacet stran obsahuje čtyřicet tři, zde si dovolíme vypůjčit označení z podtitulu, „próz“ opatřených názvem, což napovídá, že se jedná o vesměs velmi krátké útvary, tyto spojuje vypravěč a prostředí. Jednotlivé útvary bilancují mezi téměř samostatnými povídkami či črtami a kapitolami, které odpovídají fragmentům celkového příběhu a které jsou vystavěny okolo určitého motivu a volně na sebe navazují. Obsahují krátké historky a vzpomínky vypravěče vyvolané jeho okolím. Velmi výrazná stylizace textu působí jako autentické záznamy myšlenek, vyprávění se odehrává zdánlivě přímo v mysli vypravěče, který je jeho středobodem. Strukturu textu definují krátké úseky vymezené neobvyklou či neobvykle frekventovanou interpunkcí. Za zvlášť příznakové považujeme použití dnes již spíše vzácného středníku, který funguje vzhledem k rozdělovací schopnosti na hranici mezi čárkou a tečkou. Hojně využívá také dvojtečky, závorky, trojtečky, dlouhé pomlčky a běžné čárky a tečky. Pomezí charakter interpunkce působí v souladu s nejednoznačnou povahou samotného vyprávění. Ohledně závorek můžeme hovořit o konstantní funkci: obsahují texty doplňující, jakýsi bezprostřední komentář často s dodatečnými informacemi. Omezené použití značené přímé řeči nás spolu s vyprávěcí subjektivizovanou formou ve tvaru 1. osoby a celkovou popsanou strukturou vede právě k dojmu stylizace myšlenek. Důraz kladený na smyslové vjemy včetně fyzické a psychické bolesti přibližuje čtenáři vypravěčovo vnímání na vícero úrovních. Specifický jazyk, spisovná až hovorová čeština, četnost básnických prostředků, především synestezií, metafor a opakování, a uvolněnost vlastního děje přibližují texty lyrickým básním.

⁵⁵ Pod pseudonymem se skrývá dle informací od nakladatele letos dvaadvacetiletý autor zůstávající v anonymitě. Kvůli nemožnosti spojit jméno na deskách se skutečnou osobou se rozsah dostupných údajů výrazně snižuje, uvádíme tedy pouze, že autor měl pracovat jako učitel v českých vesnicích v Banátu a od roku 2013 žije údajně v Tbilisi.

Matěj Hořava [online], in Hostbrno.cz, Brno: Host, [cit. 6. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.hostbrno.cz/horava-matej/>

Ve shodě s některými recenzemi⁵⁶ se přikláníme k pojmu novela, jelikož se domníváme, že text funguje jako celek, který není vhodné dělit na jednotlivé části, a proto k němu budeme takto přistupovat. Jsme si vědomi toho, že text zcela nenaplnuje definici termínu, nicméně posouvání hranic považujeme za vlastnost moderních textů, ke kterým ho řadíme.

Tématem novely je životní cesta vypravěče podávaná po útržcích s výchozím prostorem exotického Banátu. Mezi silné motivy textu řadíme krajinu, smrt, útěk, osamocení a alkohol, tedy především konzumaci titulní domácí pálenky. Zmíníme také odvolávání se k Bohu, kterému vypravěč adresuje své prosby a nářky. Zvláštní místo v narativu zastupuje oheň, ať už jde o jeho podpalování a udržení v kamnech či plameny požírající stráně a životy. Pociťujeme ho ve slově pálenka, horko sálá také ze zvoleného pseudonymu autora a samotného vypravěče, který se často zmitá v horečce. Oheň jako součást života a kultury působí mnohdy barbarsky a zcela v protikladu s představou harmonického soužití s přírodou. Stává se prostředkem proměny, a to jak pozitivní, tak zkázonosné. Oheň a pálenka se v mnohém sblíží, z široké palety alkoholických nápojů se zde objevuje lihovina, u jejíhož vzniku stojí právě oheň, nikoliv destruktivní, ale schopný metamorfovat. I další přírodní síly, bouře, blesky, horko, déšť a sníh, hrají podstatnou roli a potřeba vyrovnat se s jejich působením, schovat se, utéct, či jim podlehnout, provází vypravěče neustále. Prostředí nezvykle silně ovlivňuje narativ svým působením, vztah osob a krajiny se zdá být intenzivnější, přirozeným rytmům nelze vzdorovat. Dochází k návratu do minulosti, jejíž prvky se zde zachovaly díky odloučení od civilizace.

Ve spojitosti s alkoholem akcentuje vypravěč jeho původ a spojení s krajinou: „Pálenka ze švestek a *kulovatek*, to je krev tohoto kraje...“⁵⁷ Dozrávající plody stromů se skrze výhně mění v pálenku, kterou má nejen vypravěč stále při sobě. Neobejde se bez ní žádné setkání ani procházka. Samotné konzumaci věnuje vypravěč značnou pozornost, většinou se tak kromě druhu nápoje dozvídáme i jaké médium je použito, zmiňuje se teplota, síla a další případné vlastnosti. Alkohol jitrí i tlumí smysly a jen výjimečně má na postavu přechodné negativní účinky. Mírná či větší opilost se stává běžnou součástí okolního koloritu a stylu života, svědčí o tom i opilost metaforická, dětská, jakožto fascinace a posedlost. Vesnické prostředí zahrnuje také folklor spjatý s ohněm, pálenkou a zpěvem: „a potom budou u kazanu popíjet čerstvou pálenku a zpívat a smát se: ...“⁵⁸

⁵⁶ např. BÍLEK, Petr A.: David Attenborough v rouše prozaického, in *Respekt* 26, 2015, č. 9, s. 62. nebo BĚLÍČEK, Jan: Poznámky pod životem: próza záhadného debutanta Matěje Hořavy, in *A2* 11, 2015, č. 6, s. 4.

⁵⁷ HOŘAVA, Matěj: *Pálenka. Prózy z Banátu* [e-kniha], odp. red. J. Němec, Brno: Host, 2014, s. 19.

⁵⁸ Tamtéž s. 18.

Alkohol jako nepominutelná součást kultury s sebou nese i problematiku na poli morálním, se kterou se ovšem vypravěč nevyrovnává: „Dobro, či zlo, zde nelze rozhodovat: pálenka, ta pohostinná, kterou vám nabídne každý sedlák v poli, když se lopotí za propoceným plavohřívým koněm; pálenka — ta samá, ze stejné láhve — se pak podepíše podlitinami na tváři jeho ženy a dětí (švestkové podlitiny; dozrávající kulovátky kolem očí) ...“⁵⁹ Zde pocítujeme další metamorfózu, lihovina, podobně jako oheň, ze kterého vznikla, je nadána schopností výrazně měnit povahu a chování postav. Jako společenský problém vnímáme kromě násilí i pití alkoholu méně než desetiletým dítětem. Sám vypravěč se přiznává k jeho konzumaci již ve čtrnácti letech a později se nezdráhá zakoupit pivo příteli, který utekl ze zařízení pro léčbu závislosti. Ani na jedno z těchto témat vypravěč kriticky nereaguje. Vyhýbání se odpovědi na závažné morální, ale i protizákonné prohřešky je pro postavu typické. Přestože bychom od vypravěče, minimálně z pozice pedagoga, očekávali nějakou formu intervence, obvykle se spokojí s rolí pozorovatele, či se dokonce sám zachová amorálně. V jedné ze vzpomínek se objeví také morálně problematické a opilostí podpořené políbení zadané ženy, což vypravěče opět přiměje k útěku.

Exotickou povahu Banátu dokresluje místní dialekt, který se projevuje prostřednictvím specifických názvů nebo tvarů slov. Místně příznaková slova značí kurziva, která je ovšem použita i pro zvýraznění cizích jazyků a jiných výrazů, a tudíž přidává další rozměr k již beztak bohaté struktuře textu. K jazykové diverzifikaci lze přičíst také množství cizích jazyků, které se zde objevují, ať už jen zmínkou, která upozorňuje na multilingvální povahu prostředí, nebo přímo použitím a vyznačením v textu. S tím souvisí bohaté zastoupení národů a menšinová povaha českého osídlení v dané oblasti, která se výrazně liší od charakteru prostředí běžného českého čtenáře. Navzdory své formě text i tímto způsobem buduje autentičnost. V tomto ohledu působí zvláště nápadně autorův údajný životopis, ve kterém prostředí Banátu figuruje. Pokud by tato fakta byla ověřená, mohli bychom informaci o jeho pobytu zde považovat za zdroj inspirace a dále sledovat, jak s autentičností a také autobiografičností pracuje. Nicméně takto se můžeme ptát, zda nejde o pouhou manipulaci, která se snaží čtenáře přesvědčit o těchto vlastnostech textu jiným způsobem.

Vyprávěcí postup má ve svém středu postavu vypravěče, jehož hledisko je jediné zohledněné. Na vypravěče působí prostředí spolu s alkoholem, což způsobuje, že na povrch spontánně vyplývají subjektivní vzpomínky a dojmy. Jeho charakterizace se ukazuje jako problematická,

⁵⁹ Tamtéž, s. 19.

jelikož nevyjadřuje své postoje explicitně. Přestože využívá mnoho přívlastků a dozvídáme se mnoho jednotlivostí z jeho života, o jeho povaze můžeme usuzovat poměrně málo. Tušíme, že se jedná o dospělého muže původem ze severních Čech, který nemá vlastní rodinu ani trvalý domov. Prošel si zřejmě dramatickým rozchodem s osudovou láskou a po určitou dobu žil sám ve velkém bílém banátském domě a živil se jako místní učitel. Tajemstvím zůstává zahaleno i jeho jméno, které pouze poněkud bizarně nastíní: „... napsal jsem jen velké tiskací H a náhle jsem — nelžu! — zapomněl, jak se jmenuju.“⁶⁰ Záhadnost samotné postavy, množství jeho zkušeností, nedokončená vyprávění, a nakonec dokonce jeho neznámá poloha pracují s nejasnými náznaky a vzbuzují ve čtenáři zvědavost. Určité napětí vzbuzuje také postup, kdy vypravěč informace odhaluje nahodile, po malých střípcích a detailech, které ovšem nikdy nesloží celý obraz. Samotná základní struktura tvořící počátek, střed a konec vyplývá z celku velmi nejasně, což by se mohlo stát argumentem pro čtení díla jako souboru menších textů.

Prostorově se pohybujeme na širokém poli. Nomádská povaha vypravěče nás prostřednictvím vzpomínek zavádí do mnoha zemí a koutů světa. Od dětství na severočeském sídlišti po Banátskou epizodu, která se v závěru knihy ukazuje jako ukončená, se vine klikatá životní cesta. Většinu míst, kterými vypravěč prošel, považuje nyní za jemu zapovězená: „... další temný bod na mapě, do něhož už se z této banátské pouště nebudu moci nikdy, nikdy vypravit: ...“⁶¹ Příčinu tohoto zapovězení vidíme ve vypravěčově neochotě či neschopnosti se vypořádat s komplikovanými vztahy. Podobně, jako se vyhýbá reakci na obecnější morální problémy, uniká fyzickým přemístěním, či spíše útekem, i problémům osobním. Vypravěč se nevzdaluje pouze místům, ale především prožitkům a postavám, ke kterým se posléze vrací ve vzpomínkách. Postav se vyskytuje mnoho, jde většinou o přátele, ale objeví se i milované ženy a rodina. Mnoho z nich provází anonymita, vypravěč sobě ani postavám, které mu někdy byly nejbližší, nedopřává z pojmenování více než iniciály. V kapitolách, kde se objevují, s nimi ovšem často pracuje jako s adresáty, oslovuje je a používá postup typický pro dopis: „Děti: neznám Tvé děti; a jde z toho na mě hrůza...“⁶² Zmínka o korespondenci se objevuje vícekrát, tento dnes již archaický způsob komunikace posouvá společně s dalšími prvky narativ mimo moderní civilizaci.

Přestože první rovina vyprávění se odehrává v blíže nespecifikovaném a pravděpodobně poměrně dlouhém období po roce 2000, jeví se stylem života spíše jako mnohem starší. České

⁶⁰ Tamtéž, s. 44.

⁶¹ Tamtéž, s. 86.

⁶² Tamtéž, s. 100.

osídlení Banátu sahá již téměř 200 let do historie a uchovalo si svoji rázovitost lépe než většina přístupnějších lokalit. Překotný civilizační rozvoj se zde projevuje pomaleji, pokud vůbec. Také obyvatelstvo stárne, a proto lokalita celkově působí jako zastavená v čase. Nicméně ani ve chvíli, kdy vypravěč opouští Banát, ať už v myšlenkách či se vydává na cesty, se povaha prostředí vzhledem k času příliš nemění: „Žili ve studentském bytě: jenže v tom městě se i do studentského bytu kráčelo po barokních schodech, přes renesanční pavláčku, do středověkých stěn ...“ V narativu se tedy projevuje zdánlivý časový posun dále do historie podmíněný prostředím.

6 Tisíce plošin

Nejmladší publikaci v našem výběru představuje sbírka povídek Sylvy Fischerové⁶³ z roku 2020 vydaná nakladatelstvím Druhé město. Jedná se o soubor čtrnácti samostatných textů, které jsou tematicky i povahou vyprávění různorodé a vyznačují se typickým mísením intelektuality a přizemnosti. Některé povídky ze sbírky byly uvedeny již dříve časopisecky nebo prostřednictvím Českého rozhlasu. Dále se věnujeme vybrané povídce *Antonínská pouť*, která byla poprvé uveřejněna v literární příloze časopisu Respekt v roce 2013, knižně jde o vydání první.

6.1 *Antonínská pouť*

Krátká povídka odehrávající se na svátek svatého Antonína tematizuje široké pole partnerských a rodinných vztahů, které jsou mnohdy pokřivené a narušené skrze nešťastné události či prostřednictvím užívání návykových látek, především THC a alkoholu. Dotýká se také sexuální stránky mezilidského kontaktu, a to i v oblasti propojující ho s násilím. Hlavní hrdinka a zároveň vypravěčka navštěvuje svého přítele Ignáce v Černošicích na stanové louce u řeky Berounky, kam se přemístil kvůli rozepřím se svou ženou. Pijí zde pivo, kouří, rozmlouvají o vztazích svých známých a vypráví si bizarní historky na toto téma. V proudu dialogu dochází k přerušování a případnému opětovnému navazování rozhovoru na dané téma. Do příběhu proniká prostřednictvím telefonních hovorů paralelní dějová rovina odehrávající se v místě bydliště vypravěčky. Hrdinka hovoří se svou dospívající dcerou, která vezme mladšího bratra na pouť, kde se setkávají s přítelkyní Karličkou a jejím milencem Márou. Dcera se tak stává intradiegetickou vypravěčkou, nicméně její vyprávění je doplňováno hlavní hrdinkou. Způsob zprostředkování dramatického vývoje paralelního příběhu mu dodává charakter fragmentů, které se postupně doplňují a stupňují napětí.

Narativní způsob označujeme jako subjektivní vyprávění v 1. osobě, zobrazující pouze hledisko bezejmenné vypravěčky. O vypravěčce samotné získáváme pouze velmi omezené informace vyplývající z kontextu. Přímoú řeč tradičně značí uvozovky a dojem neformálního ústního

⁶³ Sylva Fischerová (* 5. 11. 1963) debutovala jako mladá básnířka v roce 1985, nicméně její první prozaické texty vyšly až v roce 2005. Námětově pokrývá široký okruh témat a v její tvorbě se projevují osobní zkušenosti a filozofický pohled na svět. Kromě psaní se věnuje klasické filologii v Ústavu řeckých a latinských studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde byla v roce 2020 jmenována docentkou pro obor Řecká a latinská studia. Aktivně se účastní literárního dění a propagace poezie, díky čemuž se stala také první básnířkou města Prahy.

Sylva Fischerová [online], in ff.cuni.cz, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, [cit. 16. 6. 2022]. Dostupné z: <https://urls.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/vyucujici/sylva-fischerova/>
Básnířka města Prahy [online], in Prahamestoliteratury.cz, Praha: Praha město literatury, [cit. 16. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.prahamestoliteratury.cz/cz/aktuality/503-basnirka-mesta-prahy/>

rozhovoru posiluje obecná čeština charakteristická využitím vulgarismů, hypokoristik, onomatopoií, zvolání, otázek a oslovení. Prostředky kontaktové se hojně objevují především při telefonních rozhovorech. Syntaktická rovina se mluvené řeči přibližuje v oblasti slovosledu. Značení větných celků pomocí diakritiky odpovídá obvyklé podobě psaných textů. V přímé řeči se objevují také parazitická slova. „,... A klidně ještě koláče mu kup, ať si dá dezert, když je pouť.“ „Jasně, mámo. Jo a hele, mámo, představ si, že Kokin přefíknul Rutku, to je, co?“⁶⁴ Pozorujeme zjevnou snahu přiblížit text autentickému záznamu mluvené řeči, včetně specifické slovní zásoby, ale zároveň zachovat přístupnost textu dodržáním funkčního grafického značení. Samotný text člení kromě odstavců pouze poměrně nenápadné vynechané řádky na místě, kde se vyprávění krátce přerušuje a v rámci času příběhu navazuje o chvíli později. Hlavní konstrukci vyprávění tvoří dialogy s Ignácem a dcerou doplněné komentářem. V textu nalezneme typograficky odlišené citace v přímé řeči.

Přestože časová povaha narativu se blíží vyprávění současnému, především v závěru je jasně patrné, že se jedná o retrospekci. Příběh se odvíjí během jednoho odpoledne až večera, na svátek svatého Antonína, tedy 13. 6. blíže nespecifikovaného roku, který ovšem odhadujeme jako blízký době vzniku textu. Datum značí zvláštní příležitost, kdy vesnickou všednost narušuje v těchto malých poměrech velká událost, přijela pouť. Vytržení z obvyklé šedi spojené s hudbou, atrakcemi pro děti a stánky s jídlem a nápoji zavdává některým postavám příležitost ke konzumaci alkoholu: „,... a Mára už měl pár piv a paňáků a láme to do sebe dál – prostě pouť – a víš, jaký to s ním je, když se napije, prostě začíná bejt agresivní ...“⁶⁵

Prostor louky plné stanů dokreslený protékající řekou evokuje teplý a bezstarostný letní den strávený rekreací mimo domov, od kterého vypravěčku dělí podstatná vzdálenost, jež hraje svou roli ve vztahu k paralelnímu příběhu. Kromě přírodní scenérie a nedalekého města doplňuje krajinu nepostradatelný stánek s čepovaným pivem. „Žízeň u řeky – to je proti přírodě. Řeka chce pivo. Chce taky pivo řeku? Pivo bylo vychlazené, a když jsem se přes něj dívala na hladinu, teprve získalo ten správný odstín. „Na zdraví! Ať žijeme a prospíváme!“⁶⁶ Prostředí a příležitost se s osvěžujícím nápojem navzájem přímo vyžadují, stávají se pevně spjatou dvojicí, která se navzájem doplňuje. Prostor obsahuje ještě jednu dominantu, úctyhodně velkou rostlinu marihuany, kterou kvůli jejím psychotropním účinkům pěstuje postava Ignáce vedle svého stanu. Narážíme tak na jinou rozšířenou drogu, která se s alkoholem často pojí. Postavy během

⁶⁴ FISCHEROVÁ, Sylva: Antonínská pouť, in táž: Tisíce plošin, odp. red. M. Voráč, Brno: Druhé město, 2020, s.70.

⁶⁵ Tamtéž, s. 75.

⁶⁶ Tamtéž, s. 67–68.

rozhovoru narazí nejen na konkrétní případy negativních účinků alkoholu, ale také na důsledky konzumace této drogy.

Paralelní příběh se odehrává na periferii Prahy v Točné, kterou vypravěčka označuje za „zaprděnou ves“. Povahu vsi popisuje vypravěčka negativně, jakožto zaostalou a primitivní, což se odráží v místních obyvatelích: „... na vesnici chlastaj všichni, tam nemůžeš nechlastat, to není možný, tam se nic jinýho dělat nedá.“⁶⁷ Tato hyperbola určuje nadměrnou konzumaci alkoholu jako důsledek vlivu prostředí, které postavy formuje a nevyhnutelně předurčuje k jistému druhu chování. Tento postup se od obvyklého pojetí postav bojujících se svým původem podstatně liší, jelikož tyto postavy neprojevují snahu se determinaci vzepřít, jejich tragičnost spočívá v podlehnutí bez odporu. Představitelem skupiny vesničanů je právě zmíněný Mára, „... týpek, kterej je vlastně docela hodnej, dokud se nenapije. Jenže jak si dá dvě piva, změní se mu povaha.“⁶⁸ Změna jeho charakteru spočívá v agresivním chování vůči Karličce, která je zároveň snadnou obětí. Nicméně Mára, který si bezpochyby uvědomuje riziko, se mu ani nepokouší předejít. Alkohol zde projevuje schopnost změnit osobnost a odhalit v postavě horší stránky, které se obrací proti nejbližší osobě. Vzhledem k příčině tohoto chování, nevidí vypravěčka řešení ani v nalezení nového partnera pro Karličku, jelikož jsou v tomto prostředí všichni stejní. Součástí prostředí pouti tvoří koncentrace většího množství lidí, kteří bezděčně poskytují svou přítomností ochranu před nevhodným chováním. Tato charakteristika se po skončení události mění, popis zdůrazňuje absenci lidí-svědků, kteří po sobě ovšem zanechali stopy: „... na liduprázdné točenské návsi, kde se válely prázdné kelímky a umaštěné tácky a prasklé balónky, pozůstatky pouti na počest výřečného světce, ...“⁶⁹ Napadení lze provést v paradoxním soukromí opuštěného prostranství.

Zde bychom rádi zmínili, že při násilí mezi partnery či domácím násilí se v roli oběti obecně ocitají především ženy. Právě ty se mu většinou také věnují, proto není překvapivé, že se objevuje v próze, jejíž autorkou je žena. Další takové téma představuje znásilnění, které zde vypravěčka také vnáší do diskuze. V historce, kterou vypráví, sice není prostředkem k oslabení oběti alkohol, nýbrž marihuana, nicméně se domníváme, že analogické použití alkoholu lze předpokládat. Jeho funkce se tak mění, stává se zbraní použitou se záměrem manipulovat s danou osobou a uspokojit své zájmy.

⁶⁷ Tamtéž, s. 76.

⁶⁸ Tamtéž, s. 76.

⁶⁹ Tamtéž, s. 79.

Vztah vypravěčky a její dcery se zdá poměrně harmonický, mírně poznamenaný pouze samozřejmým generačním posunem projevujícím se ve způsobu komunikace: „... zalezte nahoru všichni a nic nedělejte, hrejte gorodky.“ ,Gorodky? Jaký gorodky?“⁷⁰ Naopak problematicky se jeví vztah mezi Karličkou a její matkou. Vypravěčka krátce líčí tragickou životní cestu Karličky, poznamenanou osudem její matky, která propadla alkoholu a stala se z ní bezdomovkyně, která tráví život popíjením s dalšími podobnými lidmi. V tomto případě na sebe efekt tohoto stylu života nenechal dlouho čekat. Vyprávění pracuje se stereotypem o bezdomovcích, kteří nosí vždy tašky, shlukují se před obchody a pijí nezřízeně alkohol. Stereotyp završuje v případě matky zvracení a následné přidušení ve stavu silné intoxikace, které vyústilo v nevratné poškození mozku. V tomto stavu nějakou dobu přetrvala, než zemřela. Ve vztahu ke Karličce alkohol představuje nejen hrozbu násilí, ale i možnost ztráty blízkého člověka.

V samotném závěru, který graficky odděluje vynechaný řádek, se dialogická forma vyprávění mění. Hlavní hrdinka se vrací domů vlakem a posléze taxi. Cestou kromě svého okolí popisuje události, které se v daný moment odehrávají na točenské návsi, kde již není pouť, nýbrž pouze Karlička, kterou brutálně napadá její milenec. Přestože vypravěčka zprostředkuje informace, kterými v daném okamžiku nedisponovala, nepovažujeme to za příznak vševědoucnosti, ale za vypravěčský postup, kdy do průběhu vyprávění retrospektivně dosazuje informace.

⁷⁰ Tamtéž, s. 75.

7 Závěr

Alkohol jako jazykový činitel dle Bachelarda nás přivedl k možnosti sledovat texty ve vztahu k mluvené podobě a posléze i orální kultuře skrze skazovou formu vyprávění. Analýzou vybraných textů jsme se snažili zjistit, zda tyto prvky skutečně s alkoholem ve vyprávění korespondují. Nejprve je nutno říci, že jsme si vědomi, že současná literatura se vyznačuje postmoderní různorodou formou a pluralitou narativních postupů, tudíž dané projevy nepřičítáme pouze vlivu motivu, ale snažíme se popsat, jak se k němu vztahují.

Dialogické texty, mezi které zde počítáme novelu *O rodičích a dětech* a povídky *Antonínská pouť* a *Na zdraví*, dokazují vliv mluveného jazyka nejjasněji. Využívají v promluvách postav a vypravěčů prvky mluveného jazyka, jeho rozmanité varianty a vrstvy odrážející rozsáhlé možnosti reference k alkoholu v jazyce. Povídky v rámci sbírky *Prázdniny* a novely *Pálenka* se vyznačují menším podílem přímé řeči a více zapojují knižní jazyk kontaminovaný básnickými a hovorovými prvky, i zde tedy vliv mluvené řeči pozorujeme. Jazyk se v obou případech stává prostředkem charakterizace postav, jejich znakem, což jsme dokázali i v rámci rozboru povídek v *Prázdninách*, které mají fakticky vševědoucího vypravěče a s promluvami postav pracují méně. K onomu přiblížení se vlastnostem mluvené řeči skutečně dochází prostředky, které považujeme za vlastní skazovému vyprávění, jeho míru ovšem udává celkový charakter textu. Nejběžnějším konkrétním odkazem k orální kultuře spojené s alkoholem se stává rituální připíjení, ale narazíme i na zpěv písní, tzv. pijáckých i jiných, a prostřednictvím postavy Alkoholu také na pohádkový žánr, což považujeme za spojení navazující na pohádkové či mýtické bytosti spojené svou esencí s různorodými principy, např. rusalky, děda Mráz a řecký bůh Dionýsos.

Mezi narativem a životními zkušenostmi autora naznačenými v medailonech se nejednou vyskytly nápadné styčné body svádějící k prohlášení textů za autobiograficky laděné, či přímo autobiografické. Především *Pálenka*, jejíž autor zůstává v anonymitě, vznáší otázku, nakolik můžeme spoléhat na podobná označení často se vyskytující na přebalech knih a v recenzích. Problematika autentičnosti je velmi široká, proto jen obecně uvedeme, že svět literárního díla, který je nutně neúplný, vždy vychází z reálného světa díky referenční povaze samotné použité látky, tedy jazyka. Zdrojem textu je tedy tvůrčí aktivita autora na pozadí skutečného světa. Nicméně pokud čteme uměleckou literaturu, informace o tom, co autor textu ve svém životě zažil, může být zavádějící. Autenticitu textu nezakládá faktičnost ani zkušenost autora, ale

„... způsoby utváření a fungování výsledného zobrazeného světa.“⁷¹ V případě analyzovaných textů jsme sledovali narativy budující autenticitu prostřednictvím mnoha prostředků, především přesné topografie, historické zakotvenosti, povahy postav, vypravěče, jazyka atd. Čerpání inspirace z vlastního života považujeme za běžný postup, který se dobře osvědčil při psaní literárních děl, ale nejedná se nutně o zdroj autenticity textu. Nicméně snaha přesvědčit čtenáře o autenticitě tímto způsobem, může být součástí strategie jejího budování, jak jsme zmínili v souvislosti se skazem.

Ve všech analyzovaných textech jsme pozorovali vysokou míru subjektivizace. Většina narativů obsahuje vypravěče, který je zároveň hlavním hrdinou, a jeho forma odpovídá subjektivnímu vyprávění v 1. osobě. Funkce vypravěče a postavy se spojují, což má za důsledek zúžení množství informací o vnějších charakteristikách hlavního hrdiny a vnitřním životě dalších postav. Výjimku tvoří sbírka *Prázdniny* psaná v subjektivní er-formě, kde vševědoucí vypravěč pozoruje postavu zvnějšku, ale zároveň přebírá její hledisko. Jazykovou rovinu většiny textů charakterizuje využití prvků typických pro mluvenou formu jazyka a také pro orální kulturu. Tyto prvky se nejmó výrazněji projevují v přímé řeči postav, a to v lexiku, syntaxi i morfologické rovině v různé míře napříč texty. Výjimku tvoří velmi specifický básnický jazyk *Pálenky*, který aspiruje přiblížit se spíše myšlenkám než promluvám. S bohatým lexikem vztahujícím se k alkoholu pracuje především povídka *Na zdraví* a novela *O rodičích a dětech*, což jsme reflektovali v rozborech. Posílení role vypravěče spolu s využitím „neknižního“ jazyka, který jsme v pozorovali, a důrazem na autentičnost prostředí vykazuje prvky shodné se skazovým vyprávěním. Vliv alkoholu na vypravěče posuzujeme v tomto případě ve vztahu k postavě.

Na poli grafickém texty pracují standartně s názvem knihy a názvy kapitol či povídek, které odlišuje velikost a styl písma, což považujeme za běžné kompoziční dělení, které zde nevyžaduje více pozornosti. *Antonínská pouť* a *O rodičích a dětech* vystavěné na dialogu pracují s tradičním značením přímé řeči a typografickým odlišením částí textu. Typografie v nich umožňuje nastínit kvality, které jsou vlastní mluvené řeči, např. důraz a intonace. *Pálenka* naopak s přímou řečí pracuje velmi omezeně, její členění celkově spíše podporuje nejednoznačnost a stejně je tomu i u použití typografického značení. Texty *Prázdnin* se vesměs drží značení přímé řeči s výjimkou, kterou jsme reflektovali již v rozboru a s dalším grafickým odlišením nepracuje. Možnost graficky odlišit změnu kvality myšlenek či promluv postav pod

⁷¹ BÍLEK, Petr A.: Hledání jazyka interpretace. K modernímu prozaickému textu, ed. M. Červenka, Brno: Host, 2003, s. 188.

vlivem alkoholu využily v určité míře pouze texty *Na zdraví*, ve kterém autor pracuje s výrazným grafickým přerušováním pomocí trojtečky, a *O rodičích a dětech*.

Zvolené texty se vesměs vyznačují složitou strukturou, obsahují mnoho vnořených příběhů, které jsme nazvali dle formy historkami, nebo vzpomínkami. Vyprávění historek se týká především dialogických textů, které člení na mnoho menších částí. Fragmentárnost se projevuje také ve formě postupného a přerušovaného rozvíjení dalších rovin vyprávění, které je charakteristické pro danou formou spontánního dialogu a také pro vzpomínání. Rozhovory podkresluje konzumace alkoholu, jehož funkce je v tomto kontextu spíše doplňující. Jeho vliv na hlavní hrdiny se neprojevuje závažně ani trvale.

Velice nápadně vystupuje v textech důraz na místopisnou složku vyprávění. Narativní prostor obvykle velmi konkrétně a detailně odkazuje k reálnému světu a nepřekračuje meze jeho předpokládaných vlastností, čímž podporuje realistické čtení. Snahu o analogičnost narušuje zaměření na konkrétní vlastnost prostoru, kterou spojujeme se subjektivizací. Výběr dějiště, jeho stylizace a vyzdvižení určitých složek navádí k odlišné interpretaci i v rámci podobného prostorového rámce.

Prostor vesnice, se kterým pracuje *Pálenka*, a ves v *Antonínské pouťi*, se jeví zcela odlišně a jinak pracují se sledovaným motivem. Oba pojímají alkohol jako svou nezbytnou součást, ale zatímco první jmenovaný text vyzdvihuje nezrušitelné propojení s krajinou, přírodou, jejími cykly a původností, respektive historickou zakotveností, druhý s ním pracuje ve smyslu důsledku izolovanosti prostoru, která nevyhnutelně způsobuje rozklad charakteru. Prostředí a postavy jsou alkoholem sjednoceny. Texty se shodují v zapojení přírodních sil, všimněme si piva vyžadujícího řeku a pálenky spojené s ohněm. Protikladné elementy v tomto případě mají se svým alkoholickým protějškem stejný vztah, vychází jeden z druhého, navzájem se doplňují a vyžadují.

S historickou zakotveností se setkáme i v povídce *Jako pes*, jejíž prostředí se soustředí okolo pražské Malé Strany. Již samotné využití historického prostoru a pojmenování odkazující romanticky k dobám králů (U Krále brabantského, Karlštejn) naznačuje poetiku čerpající z minulých dob. Hlavním dějištěm se stává malostranská hospoda nepodléhající plynutí času a už svou funkcí spojená s konzumací alkoholu, setkáváním a hovorem. Hospoda vyžaduje alkohol, ten je na ní ovšem nezávislý. Využití tohoto prostoru má obzvlášť v české literatuře svou dlouholetou tradici a váže se i k počátkům obrozeneckých snah.⁷² I bez rozsáhlého popisu

⁷² NOVOTNÝ, Vladimír ed.: *Hospody a pivo v české společnosti*, Praha: Academia, 1997, 259 s.

tak text získává charakteristickou patinu, která koresponduje s postavou ve středu zájmu. Společně s novelou *Pálenka* tyto texty navzdory svému dobovému zasazení vyvolávají odraz staršího světa fungujícího v rámci jiných hodnot, který narušuje pouze občasný vpád moderních technologií.

Novela *O rodičích a dětech* a povídky v *Prázdninách* se také odehrávají na pozadí města. Zdůrazňují především zašlost a šed' zapomenutých koutů nesoucích melancholické podtóny. Prostor odpovídá dobovému zasazení, na povrch však vyplývají především vlastnosti v čase ztracené. Spojení s alkoholem se stává méně výrazné, prostředí dokresluje typické osamocení hlavních hrdinů ladící s anonymitou města. Pro alkohol ve městě se stává podstatné vyloučení ilustrované obrazy osamocených opilých postav v hospodě i před ní nebo v soukromí bytu, které ztratily své místo ve společnosti. Alkohol se zde stává hranicí, nikoliv spojujícím prvkem.

Podstatně alkohol působí na vztahy mezi postavami, především na vztahy mezi rodiči a dětmi. V novele *O rodičích a dětech*, povídce *Antonínská pouť* a případně také *Proměny* narážíme na postavy rodičů, které propadnou alkoholu. V první jde o alkoholismus překonaný, který ovšem trvale narušuje současný poměr syna k otci, někdejšímu alkoholikovi. Přestože se sdružují v lokálech nad sklenicí piva či pálenky, jejich psychické odloučení stále trvá. Narušení vztahu ve druhém narativu se týká vnořeného příběhu o Karličce, která ztratila matku–alkoholičku. Nedostatek detailů nám dává poznat pouze obrysy zbytečné smrti, která postavu dcery poznamenala. Poslední narativ také neposkytuje detaily, jelikož se tematicky těmto vztahům nevěnuje, ale jasně vyplývá přerušování intenzivního kontaktu v rámci jedné domácnosti, protože otec–alkoholik a jeho malý syn spolu v důsledku odloučení s matkou nebydlí. Opačný případ, kdy se alkoholikem stává v tomto kontextu dítě, nastává v povídce *Armagedon*. Vztah matky a syna zde definuje strach a nezáměr, které, ač nemusí být nutně způsobeny alkoholismem, jsou jím bezprostředně podpořeny. Za podstatný považujeme výsledný efekt, tedy izolaci dítěte od rodiče. V rámci rodinných vztahů alkohol v dané míře jednoznačně způsobuje odloučení, staví mezi účastníky překážky, které v určitých obrysech zůstávají trvalé. Jeho funkcí je v těchto případech primárně rozdělovat, teprve sekundárně se může stát nástrojem sblížení.

Za partnerskou dvojici extrémně zasaženou působením alkoholu považujeme Karličku a Máru z povídky *Antonínská pouť*. Domníváme se, že na tomto příkladu lze doložit ohnivou a vášnivou povahu alkoholu. Postava Máry projde výraznou vratnou vnitřní změnou podmíněnou alkoholem. Projevuje se metamorfozní schopnost alkoholu, spící oheň v nitru postavy vzplane a posléze uhasne, dokud nebude opět zavlážen lihem. Změna je prudká a předvídatelná, nicméně na vztah nemá vliv, jelikož účastníci ji akceptují a jsou ochotni nést následky. Podobná

situace nastává také v *Pálence*, kde se v roli obětí ocitají také děti. Metamorfózu způsobuje alkohol i u postavy doktora Satinského z povídky příznačně pojmenované *Proměny*. Jedná se o změnu vnější, tedy projevující se na jeho zevnějšku, i vnitřní, a stejně jako v předchozím případě jde o změnu vratnou, podmíněnou absencí alkoholu a vědomého rozhodnutí. Vztah doktora Satinského s Taťánou, který vznikl na počátku této změny, zasáhne výsledná abstinence spolu s celkovou proměnou osobnosti paradoxně negativně. Náhlá změna ubíjí postavu doktora a jeho partnerka se s ní nevyrovná, což způsobí rozpad poměru. Alkohol v milostných vztazích tedy skutečně projevuje sklon k povzbuzení vášně, a to včetně její přemíry, která se obrací proti jejich účastníkům. Abstinence, jakožto protipól alkoholismu, ovšem může působit za určitých okolností také rozkladně. Alkohol podněcující nové milostné vzplanutí se objeví v *Proměnách*, kde dojde k neuspokojivému styku, a v epizodě *Pálenky*, nicméně ani zde není kladně přijato, naopak vyústí v rozpad přátelství. Vyskytují se tedy pokusy využít jeho podněcující účinky k navázání nového intimního kontaktu v erotickém smyslu, nicméně bezúspěšně.

Ovšem oproti negativnímu působení na rodinné a partnerské vztahy se vliv na přátelské styky a známosti jeví vesměs pozitivně. Utužování a navazování přátelství prostřednictvím setkání a vzájemného hovoru podpořeného alkoholickým nápojem se vyskytuje v různé formě ve všech sledovaných narativích. V novele *O rodičích a dětech* sice formálně dochází k navazování vztahu mezi hlavním hrdinou a jeho nově poznaným synem, ale vzhledem k okolnostem se jedná o vztah přátelský. Specifickou situaci sledujeme v povídce *Na zdraví*, kde dochází k navázání kontaktu s bytostí pohádkového charakteru, která vypravěče téměř zákeřně opije proti jeho vůli a bez jeho přičinění. V povídce *Highlander* se setkáváme s obrazem opilce, který si díky své dětské bezmocnosti vysloužil milosrdenství dávného známého. Destruktivní působení alkoholu na jedince se stává objektem opovržení i soucitu. V povídce *Armagedon* sledujeme cestu, která k vedle k danému stavu postavy zahrnující dvojí proměnu: nejprve vlivem abstinence, a následně návratu a prohloubení alkoholismu.

Velmi často jsme narazili na spojení s náboženskou tematikou: otázkou víry, promlouvání k Bohu, biblickými motivy a postavami a událostí na počest svatého. Náboženským motivům jsme se konkrétně nevěnovali, nicméně překvapivá frekvence výskytu napříč všemi texty ve spojitosti s alkoholem může být podnětná pro další zkoumání.

Z rozborů vyplývá, že alkohol plní v narativu různé funkce a projevuje se s různou intenzitou ve všech sledovaných kategoriích. Silnou provázanost pozorujeme především mezi motivem alkoholu, prostředím a postavou. Narativní prostor může alkohol pojmout jako součást svého

charakteru a odrazit se v povaze postav. Funkce alkoholu v narativech se jeví mnohem častěji jako destruktivní a metamorfozní než podněcující, jak jsme předpokládali na základě úvodních citátů. Kdybychom měli použít uvedenou ohnivou analogii, mohli bychom říci, že alkohol se vyznačuje tendencí spíše spalovat, tedy měnit danou látku a její povahu a případně ji zcela zničit.

8 Seznam použité literatury

8.1 Primární literatura

- BALABÁN, Jan: Prázdniny, in *týž: Povídky*, ed. P. Hruška, Brno: Host, 2010, s. 89–150.
- FISCHEROVÁ, Sylva: *Tisíce plošin*, odp. red. M. Voráč, Brno: Druhé město, 2020, 154 s.
- HAKL, Emil: *O rodičích a dětech*, odp. red. M. Masáková, Praha: Argo, 2002, 140 s.
- HOŘAVA, Matěj: *Pálenka. Prózy z Banátu* [e-kniha], odp. red. J. Němec, Brno: Host, 2014, 120 s, [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/58/03/56/palenka.pdf>
- TOPOL, Filip: *Jako pes*, red. E. Beníšková a M. Vajchr, Praha: Revolver Revue, 2013, 54 s.

8.2 Sekundární literatura

- BACHELARD, Gaston: *Psychoanalýza ohně*, přel. J. Hamzová a J. Pelán, Praha: Mladá fronta, 1994, 136 s.
- Básniřka města Prahy* [online], in Prahamestoliteratury.cz, Praha: Praha město literatury, [cit. 16. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.prahamestoliteratury.cz/cz/aktuality/503-basnirka-mesta-prahy/>
- BĚLÍČEK, Jan: *Poznámky pod životem: próza záhadného debutanta Matěje Hořavy*, in *A2* 11, 2015, č. 6, s. 4.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad* [online], Praha: Česká biblická společnost. Dostupné z: <http://biblenet.cz/>
- BÍLEK, Petr A.: *David Attenborough v rouše prozaickém*, in *Respekt* 26, 2015, č. 9, s. 62.
- BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace. K modernímu prozaickému textu*, ed. M. Červenka, Brno: Host, 2003, 360 s.
- DANEŠ, František: *Text a jeho ilustrace*, in *Slovo a slovesnost* 56, 1995, č. 3, s. 174–189.
- DOLEŽEL, Lubomír: *Narativní způsoby v české literatuře* [e-kniha], Příbram: Pistorius & Olšanská, 2014, 204 s, [cit. 5. 7. 2022]. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/209556/narativni-zpusoby-v-ceske-literature/>
- Emil Hakl [online], in argo.cz, Praha: Argo, [cit. 10. 7. 2022]. Dostupné z: <https://argo.cz/autori/hakl-emil/>

HOLÝ, Jiří: Skaz a hospodská historka, in V. Svatoň – A. Housková – O. Král (eds.): Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II, Pardubice: Marie Mlejnková, 1999, s. 121–132.

HOLÝ, Jiří: Subjektivizované vyprávění v er-formě, in Česká literatura 49, 2001, č. 3, s. 227–242.

HRABÁK, Josef: Poetika, Praha: Československý spisovatel, 1973, 332 s.

KOSÁKOVÁ, Hana: Podoby skazu. K jedné linii moderní prozaické tvorby, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2019, 234 s.

KUBÍČEK, Tomáš, Jiří HRABAL a Petr A. BÍLEK: Naratologie. Strukturální analýza vyprávění, Praha: Dauphin, 2013, 247 s.

KUBÍČEK, Tomáš: Jan Balabán: Prázdniny, in P. Hruška a kol. (eds.): V souřadnicích volnosti. Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích, Praha: Academia, 2008, s. 473–478.

MALÁ, Zuzana: Emil Hakl: O rodičích a dětech, in A. Fialová (ed.): V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích, Praha: Academia, 2014, s. 404–409.

Matěj Hořava [online], in Hostbrno.cz, Brno: Host, [cit. 6. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.hostbrno.cz/horava-matej/>

NOVOTNÝ, Vladimír ed.: Hospody a pivo v české společnosti, Praha: Academia, 1997, 259 s.

PEŇÁS, Jiří: Zemřel hudebník a básník Filip Topol. Bylo mu 48 let [online], in Lidovky.cz, Praha: Mafra, 2013, 19. 6. 2013, [cit. 6. 7. 2022]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/relax/lide/zemrel-hudebnik-a-basnik-filip-topol.A130619_171213_lide_bt

RYANOVÁ, Marie-Laure: Narativní prostor [online], in Aluze 3, 2010, s. 38–46, [cit. 15. 6. 2022]. Dostupné z: https://wayback.webarchiv.cz/wayback/20190802095932/http://aluz.e.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php

SUCHÁ, Karolína: Jan Balabán [online], in spisovatele.upol.cz, Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky, 17. 3. 2013, [cit. 3. 6. 2022]. Dostupné z: <https://spisovatele.upol.cz/jan-balaban/>

Sylva Fischerová [online], in ff.cuni.cz, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, [cit. 16. 6. 2022]. Dostupné z: <https://urls.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/vyucujici/sylva-fischerova/>